

Списки Литовського Статуту 1529 р.

I.

Наукове значіння Лит. Статуту 1529 р.

З трьох редакцій Литовського Статуту найважливіші з наукового боку є перша й третя редакції, дарма що практичне значіння Статутів не було однакове. „Старий Статут“ 1529 р. діяв тільки 36 років, тимчасом як Статут 1566 р. (Волинський) залишивсь на довший час чинним правом на Правобережній Україні, а Статут 1588 р. прожив кілька століть, цілком — у литовсько-білоруських землях, а в змодифікованому вигляді на Лівобережній Україні з другої половини XVII ст. А втім, Статут 1529 р. потребує певною мірою окремого підходу. Історія складання цього Статута, співвідношення закона та звичая, як правотворчих основ, систематика, обсяг та характер рецепції чужоземного права, — все це в цілому одрізняє Статут 1529 р. від наступних виданнів. І коли мова про Лит. Статут, то не завсіди про таку відміну Статутів згадують. Ось, напр., такий знавець давньо-руського та литовсько-руського права, як проф. Максимейко, в одній із своїх останніх праць про Руську Правду („Система Руської Правди в її поширеній редакції“), досліджуючи систему Р. Правди та Литовського Статуту, робить надзвичайно важливий висновок, що „зміст Лит. Статуту розподіляється мало не на ті самі рубрики, що були за провідний критерій і для автора Р. Правди“, хоча тут-же цілком слушно застерігає, що ця подібність не визначає запозичення¹⁾. А втім виходить, що по суті мова мовиться зовсім не про систему Статуту 1529 р. Далі, увесь, хоча й невеличкий, матеріал джерел що-до складання Статута 1529 р. не дає підстав припускати, щоб особистий склад авторів його був подібний до тієї комісії, що працювала над Статутом 1588 р., як от відомий тоді вчений правник, доктор обидвох прав, вїйт Виленський Августин, або-ж практик-правник Мартин Волчкович та ин.

Те-ж саме треба сказати і про правний матеріал, що увійшов до Статута 1529 р. Так, що-до норм карного права Статута 1529 р., то, як каже проф. Максимейко, „найбільшого впливу німецьких джерел за-

¹⁾ Праці Ком. для виучування зах.-руськ. та укр. права при Укр. Акад. Наук. К. 1926. Вип. II, стор. 70.

знала 3-я редакція Статуту; навпаки, цей вплив надзвичайно мало помітний у 1-му Статуті¹⁾. Що-ж до польського впливу, то, як більшість норм польського права в 1-му Статуті запозичено з Віслицьких Статутів, що було менш розвинено, ніж литовсько-руське, то і вплив польського права був куди менший, ніж у пізніших редакціях Статуту²⁾. Рецепція норм польського процесуального права повинна була виявитися переважно в другому Статуті, завдяки реформі на польський зразок процесу в 60-х роках XVI ст.³⁾.

Найхарактерніша риса Лит. Статуту 1529 р., в одміну від наступних редакцій, є те, що він цілком безпосередньо завершує довгий попередній процес уніфікації стародавніх правних сепаратних систем давньо-руських земель, об'єднаних під зверхністю Литви. Замість різноманітності давньо-руського права, рідного всім руським землям, і разом з тим чужого, оскільки воно було не місцеве, — уперше утворюється, бодай і невеличке обсягом, а проте цілком певне єдине загальне, „посполитое“ право. Отже в Статуті 1529 р. є два обличчя: одне — скероване в далеке історичне минуле своїм стародавнім духом та правно-звичаєвим змістом, а друге — прямує до шляху прийдешньої законодавчої творчості. У цьому — його найбільше історичне значіння і найбільший науковий інтерес⁴⁾.

II.

Кодифікація 1529 року.

Історія кодифікаційних робіт, що призвели до видання Статута 1529 р., не має багато даних. Сам уряд мав думку кодифікувати пересті норми звичаєвого права, і ще р. 1501, підтверджуючи привілея Волинської землі, висловив цей намір:

„а то имъ маемъ всѣ держати тые члонки, што въ семъ нашомъ листѣ верху стоятъ выписаныи, до тыхъ часовъ покій права Статуты въсей земли отчизнѣ нашей великому князству Литовскому вставимъ; а коли права Статуты у въ отчизнѣ нашей уставимъ, тогда всі земли наши одного ся права держати мають и однимъ правомъ сужоны будутъ podle Статуту“⁵⁾.

А втім, очевидно, уряд нічого не зробив, щоб здійснити цей намір, бо ініціатива в кодифікаційній справі перейшла до шляхетської класи. На великому соймі Виленському р. 1514, як повідомляє бискуп Перемиський Петро Томицький, що був тоді в Вильні, стани сойму по-

¹⁾ Максимейко, Источники уголовныхъ законовъ Литовскаго Статута. К. 1894, стор. 130.   ²⁾ Іб., стор. 131.   ³⁾ Іб., стор. 148.

⁴⁾ Див. мої праці: „Національний характер Лит. Статута 1529 р.“, білоруськ. мовою. Менськ. „Польмя“ 1927, № 6—7. — „Звичаєве право в Литовській державі на початку XVI ст.“ Праці Ком. для вивчення народного права на Україні при У.А.Н. 1928 р. Вип. 3-й.

⁵⁾ Ясинський, Уст. Земск. Грам., с. 73, прим. 1.

дали господареві три прохання, і у тому числі, щоб господар дав писані права та закони¹⁾. Але уряд не спромігся й тепер розпочати роботу. Через те на Городенському соймі 1522 р. знову порушено питання про кодифікацію і тільки тоді саме господар з пани-радами „право имъ прирекли дати и тыи вси члонки, какъ ся подданыи наши мають справовати и радити казали есмо выписати“...²⁾. За два місяці того-ж-таки року у Вильні відбувся великий вальний сойм, на якому вже зачитували та обговорювали урядового проекта Статута. Отже за такий короткий речінець — кілька місяців, уряд спішно виготовив проекта і подав його соймові. Обмірковування на соймі проекту дало урядові привід уважати його за ухвалений „всею землею“ і того-ж-таки 1522 року 6 грудня видано спеціального едикта про запровадження Статута в життя. А втім уряд з цією справою занадто поспішивсь, бо проект у цілому не був прийнятий на соймі 1522 р. Уряд мусів виправляти проекта. Р. 1524 він був переданий на обміркування сойму через секретаря господарського Вежкгайла. За наказом од господаря воевода Виленський, канцлер п. Гаштольд мав видати кодекса всім „подданым“ Великого Князівства Литовського,

„и розказати нашимъ господарскимъ словом, абы вже тымъ правомъ справовалися и радили, водлугъ того розказанья нашого“³⁾.

Проте, й тут проект не завдовольнив сойма. Берестейський сойм 1524 р. мав затвердити в цілому Статута, виключаючи спірні артикули. Але тільки Виленський сойм 1528—29 рр. закінчив довгу процедуру перегляду проекта кодекса, що здобув нарешті законну чинність.

Не відомо, хто був автор проекта Статута. Не збереглося жадних вказівок або-ж навіть натяків на те, щоб у цій роботі взяли участь представники шляхетської громадськості. Та навряд чи це було так. Що правда, в кодифікаційній праці над складанням Статута 1566 р. сойм 1547 р. виділив своїх представників, а втім загальну соціальну політичну ситуацію 40-х років XVI ст. не можна рівняти з становищем перших десятиліть. Початок XVI ст. виявляє тільки перші спроби середньої землевласницької класи взяти активну участь у законодавстві. Ця класа виступила з своїми претенсіями, що стикалися з інтересами: феодальної аристократії — вельможного панства; однією із таких вимог — була вимога дати шляхті можливість узяти участь у виконанні правосуддя; через це, між иншим, проект Статута затверджено на соймі не одразу. Отже, правдоподібно, що проект Статута складено в господарській канцелярії бюрократичним способом. За це свідчить той факт, що проект Статута складено надзвичайно спішно, протягом кількох місяців, у проміжкові між двома соймами в 1528 році. Виконати таку працю могли тільки урядові практики-правники, добре обізнані з сепаратними законодавчими актами перших двох десятиліть XVI ст.; тільки вони й могли

¹⁾ Любавській, Лит.-руск. сеймъ, стор. 199.

²⁾ Документи Моск. Арх. Мин. Юст., т. I, стор. 516.

³⁾ Документи М. А. М. Ю., стор. 516.

розібратися в надзвичайно складній судовій практиці господарського суду; тільки вони, знов-же, знали і чуже законодавство, що його запроваджували через судовий прецедент. Вони-ж знали і найважливіші норми звичаєвого права литовського князівства через ту-ж саму судову практику. Яка була роля канцлера Гаштольда в складанні проекту, підказує самий характер його посади. Він був за начальника господарської канцелярії, і тому загальне керування кодифікаційною роботою повинно було належати йому. Ось чому король, надсилаючи на Виленський сойм 1523—24 р. проекта кодекса канцлерові до рук, разом із тим наказував:

„а панъ воевода его милость виленский канцлеръ маеть тое право выдати всимъ подданымъ нашимъ Великого Князьства Литовского передъ вашою милостью и розказати нашимъ господарскимъ словомъ, абы вже тымъ правомъ справовалися и радили, водлугъ того розказанья нашего“...

Проект — 1522 р., складений у господарській канцелярії, не прийнятий на соймі, повернувся до короля, що перебував тоді в Польщі, був обміркований там у тісному двірському колі (бо-ж пани-рада керували державою, перебуваючи в Литві), а звідти секретар королівський Вежгайла повіз проекта на сойм до Вильни й передав його Гаштольдові „пану воеводе, его милости виленскому яко канцлеру“. Отже, і виправлено кодекса без представників од сойму.

Отож, хоч нема підстав накидати одній особі Гаштольда всю велику працю над складанням проекта кодекса, проте не можна заперечувати його провідну ідеологічно-політичну роль в цій справі. Пан Ольбрахт Гаштольд, канцлер — найпомітніша постать поміж державних осіб, представник невеличкої групи найвпливовішої литовської родовитої земельної аристократії, не міг не виявити в проекті кодекса такого ухилу, що мусів відповідати інтересам саме горішніх шарів тодішнього шляхетського суспільства. З цього боку проект і зустрів опозицію на соймі.

Видання кодекса в історії класової боротьби в Литовській державі це був такий момент, коли середні землевласницькі шари — власне шляхта — могли забезпечити в твердих формах закона пануючу роль в народньому господарстві та безпосередню участь у політичній владі. Досі повним господарем була феодальна земельна аристократія, що за політичний її орган була Рада. А втім життя висунуло на кін вже й середню землевласницьку класу — шляхетство, що, виносячи на своїх плечах усі тягарі важких часів Олександра Сигізмунда, усвідомило свою питому політичну вагу. Ясно розуміючи всенюку вагу суду, як засобу забезпечити свої класові інтереси, шляхта не прийняла проекта 1522 р., між иншим, через те, що цей не давав їй певної юридичної участі в місцевій судовій системі. Довелося внести в проект деяке обмеження судової влади воевод, намісників та державців. Безперечно, були ще інші положення, що порушили певний аристократичний характер першого проекта Статуту.

Отже, шляхта виявила свою участь у кодифікації не в формі безпосереднього складання проекту, а підчас його обговорення в засіданнях сойму. І самий факт довгочасного виправлення проекту свідчить про класову зацікавленість та упертість шляхти. На це вказує той факт, що коли король пропонував соймові, що мав зібратись у Бересті 1524 р., ухвалити проекта, за винятком спірних артикулів, обіцяючи полагодити ці питання вже як сам приїде до Литви, то сойм не пристав на цей компроміс.

Статут 1529 р. не був надрукований. Воно правда, едикт Сигізмунда 1522 р. наказував надрукувати Статута в багатьох примірниках („iussimus ea in numerosis voluminibus excudi literis“), проте це залишилося лиш на папері.

Як гадає проф. Пекосинський, за перешкоду сталася тодішня друкарська справа. За тих часів урядова мова на Литві була мова „руська“, а тому й Статут треба було надрукувати руською мовою. Тимчасом друкарство руське було допіру в колісці і жадна друкарня не мала такого великого запасу літер, щоб узятися за розмірно короткий термін видрукувати такий великий твір, яким був Лит. Статут¹⁾.

Здогад цей невдоволящий. Коли вважати едикт 1522 р. навіть за проект, а не за справжній закон, то й тоді в ньому відбилосся категоричне бажання уряду видати Статута в друкованому вигляді, може бути й не без ініціативи шляхти. Навряд чи варто було урядові обіцятися, що він видасть друкованого Статута, не обізнавшись попереду, чи є для цього фактична змога.

Обіцяючи видати Статута друкованим, уряд мав для цього певні підстави. Друкарство руською мовою зовсім не було таке нерозвинене, як це уявляє собі проф. Пекосинський. Ще р. 1517 славетний Фр. Скорина заснував був у Празі друкарню і почав випускати друковані церковні книжки. З друкарського погляду празькі видання Скорини стояли високо і, як оцінює спеціальний дослідник Скорини — проф. Владимиров, вони були далеко ліпші, ніж церковно-слов'янські видання Кракова, Венеції, Цетиньї, Угро-Валахії, ба навіть тогочасні венецькі. Видавничо-друкарська діяльність Скорини в Празі припинилася р. 1519. З невідомих нам причин Скорина примушений був покинути Прагу і перенести свою діяльність до Вільни, де, у будинкові „найстаршого бурмистра“ Якуба Бабіча, він відкрив свою друкарню. Виленська друкарня Скорини проіснувала аж до 1525 р., коли її було закрито з невідомих нам причин²⁾.

Отже, під той час, як на Виленському соймі 1522 р. обговорювано урядовий проект Статута — в Вільні було вже встатковано гарну дру-

¹⁾ F. Piekosiński, Statut litewski. Krak. 1899, стор. 15.

²⁾ Збірник „400-лецьє Беларускаго друку. У Менску. 1926. — Проф. У. Пічэта, Друк на Беларусі у XVI і XVII ст., стор. 233 та дд. Див. так само його-ж статтю: „Scoriniana“, стор. 284—327, де подається останній огляд літератури.

карню Скорини і тому цілком природньо повстала думка використати її в кодифікаційній справі. А втім здійснити цього не пощастило. Проекта 1522 р. одразу не прийнято і навряд чи уряд узявся-б був його друкувати до остаточного виправлення. Тимчасом справа з кодексом відтягалася від одного сойма до другого і тільки р. 1529 зрештою дійшла кінця. Кодекса ухвалено, але друкувати його не довелося, бо єдиної на Литві друкарні Скорини вже не було з 1525 р.

Деякий час у літературі тримавсь здогад відомого дослідника І. П. Новицького, що на підставі одного акта люстрації Житомирського замку 1552 р. зробив висновок, буцім-то була й друківана редакція першого Статуту. Але, як довів акад. М. Грушевський, ця думка була цілком помилкова¹⁾. Уже в 40-х роках XVI століття виявилися всі негативні сторони писаного, а не друкованого Статута і шляхта на Виленському соймі 1547 р. прохала короля, щоб новий Статут „быль справень не писанымъ писмомъ, але выбиванымъ, и абы каждый одностайный и однословный статутъ мель“²⁾. Що Статут 1529 р. не був друкований, свідчить і Більський привилей 1564 р.³⁾. Отже, Статут 1529 р. був у точному розумінні слова „писаними правами“.

Спеціальним господарським наказом визначено термін, відколи Литовський Статут мав набути чинної сили. — „Назначене часу от которого то се всякие sprawy новым правом и Статутом отправоват почати мают“.

„Господарь корол его милость на завтрее святого Михайла дня рачыль отповедити всимъ паномъ радомъ, какъ духовнымъ, такъ и светскимъ и всимъ подданнымъ его милости великого князства Литовского, ижъ вже отъ того дня святого Михайла маеть его милость тыми новыми правы судити, которые его милость рачыль всимъ подданнымъ его милости великого князства Литовского дати“⁴⁾.

Про запровадження в життя Лит. Статута через оголошення по всій державі свідчить господарський судовий вирок 1533 р. в справі землян волинських панів Губинських, що скаржилися на землянина Васька Яковицького, неначе-б той тримає дві дільниці їхнього маєтку.

„И намъ и паномъ радомъ нашимъ так ся видело: ...они (Губинские) такъже некоторого припоминанья не чинили и были того в молчаньи ажъ до сих часовъ, и к тому тежъ, какъ есьмо права писаныи всей земъли поданнымъ нашимъ казали выволати, они в тотъ часъ не хотели о томъ припоминанья вчинити и то в недбалости положили и замолчали“⁵⁾.

¹⁾ Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VI, стор. 4. — „Статут друкований“.

²⁾ Рус. Ист. Библ. XXX, стор. 138, 184.

³⁾ Стат. 1566 р. Вид. „Временника“, стор. 5.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{15}$ 1529 р., а. 72 звор.; Акты Зап. Рос. II, № 165.

⁵⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{17}$, а. 394–395 звор.

Чинним Статут став з 1529 р.¹⁾ А втім, і перед тим, як Статут формально набув чинности, його вже реципували. На початку р. 1529 видано спеціальну Уставу державцям господарських маєтків у Виленському та Троцькому повітах. Отже, в цій Уставі цитується Статут, дарма що в той момент він ще не був затверджений:

„Такъ же дѣюванье тоє маєть быти держано черезъ державецъ нашихъ водле Статуту земского, то есть помильное“²⁾.

З другого боку, коли затверджували Статут, повстало питання про його зворотню силу. Деякі пани прохали господаря, щоб ті судові процеси „о землю, о копы и о иные речы“, що їх розпочато перед запровадженням у життя Статуту, було б розв'язано „старымъ правомъ“. Річ у тім, що весь час до кодифікації 1529 р., судові справи, а надто земельні, розв'язувано звичайно на підставі того звичаєвого права, що діяло в кожній землі. І справді, ці процесуальні норми були різні, і зокрема з приводу присяги в земельних справах. Так, напр., у Підляшші вимагали, щоб присягали сім разом із стороною свідків. В справі більських землян Березинських з дядьком їхнім Брозьком оповідається, що п. Миколай Радивилович, що їх судив:

„казал имъ самым и светком их подлугъ права их тамошнее земли полского присягнути на тоя само семей, обравши людей добрых землян“.

Виявилось, що не всі свідки одностайно присягнули. Отже суд господарський ухвалив:

„И мы того досмотревши, подлугъ их тамошнее права, коли той светок семей от нихъ отступил, а не хотел присягати, таковой в тых правех полских тратят“³⁾.

На Волині діяли інші процесуальні норми місцевого звичаєвого права. А втім вже як-раз напередодні видання Статуту виявилось, що звичаєві норми земельного процесу непевні. Р. 1527 судивсь маршалок Волинський, староста Володимирський кн. Андрій Сангушко про землі з землянами волинськими Ставецькими. Виїхавши з судьями на спірну землю, кн. Андрій ставив там свідків двадцять шляхтичів та сто простих людей. Ставецькі не пропустили тих свідків свідчити:

„а отводили, дей, то присягою, абы князь Андрей подле права земли Волинское сам присягнул и землю завел, або ихъ к присяге допустил“.

Коли справа перейшла до господаря, то кн. Сангушко, зазначив, що

„дей, в обычаи права земли Волинское того нетъ, хто ся о земли правуетъ, абы мьяль самъ присягати, нижи дей сведки годныи присягають и землю заводять“.

Господар цієї справи не взявся розв'язувати, а наказав з'ясувати на місцевому соймі Волинської землі, які норми звичаєвого права справді з цього предмету існують, і тоді вже вирока ухвалити⁴⁾.

¹⁾ Пор. Ст. 1588 р., розд. VII, арт. 13.

²⁾ Ак. Зап. Рос., т. II, стор. 197.

³⁾ Лит. Метр., Кн. Зап. VI, а. 107 звор.

⁴⁾ Arch. ks. Sang., III, стор. 318—319.

В самій Литві діяли свої норми. Р. 1522 господарський суд розглядав справу поміж дітьми Лева Боговитинова і п. Юрієм Івановичем Іллініча про маєток їх, що його п. Юрій безправно тримав. П. Юрій покликавсь на суд, що вже одного разу відбувся в цій справі з батьком їхнім, коли маєтка присуджено йому. Згодом, сам п. Лев Боговитинов знову порушив ту саму справу, вказавши:

„и ж они (судді) тоє имене его отсудили без присяги светковъ не водлугъ обычая и права земьского“.

Господарський суд зважив на це і ухвалив:

„И мы казали тымъ судьямъ зася тых светковъ собрати, абы так жо заведши земли границы того именья присягу вчинили“.

Свідків зібрано знову; пан Лев:

„со всех тых светковъ обралъ семь светков“¹⁾.

Отже, коли вже після ухвалення Статуту знято питання, щоб розпочати раніш судові справи розв'язати за давнім правом, господар як найкатегоричніш відкинув це прохання. Маючи тверде писане право, недоцільно було звертатися до сепаратного звичаєвого права, бо инакше — навіщо-ж було видавати кодекс? Отож господар ухвалив:

„и жъ яко первей его милость господаръ вырокомъ своимъ тотъ рокъ зложыль с того Михайла день, и жъ вси речы мають отъ того часу сужоны быти новыми правы, такъ же и тых часовъ рачыл его милость сказати и присягати, абы вжо отъ того часу отъ светого Михаила дня вси речы какъ от земли, копы, такъ и вси речы, ничего не выймуючы, мають сужены быти тыми новыми правы“.

Оця категорична постанова про зворотну силу Статута знайшла свій відгук у самому Статуті, а саме в заголовкові арт. 1, розд. VIII: „о права земленые, о границах и о межэхъ, о копахъ“:

„На первой починаются выроком королевским, а с подписью власное руки его милости: и жъ хто кому всхочеть через границы або через межоу землю отняти; маєт каждого стану в том артыкуле менованом и з свестки своими шестма, кому право скажет, сам присягнути“.

III.

Причини, через які утворилися різні списки Лит. Статута 1529 р.

Коли перед кодифікацією 1529 р. в правничому ґрунті Литовської держави цілком панувало звичаєве право, то Статут, навпаки, висунув наперед переважне значіння закону. Розділ VI-й „о судьяхъ“ починається великим артикулом, що рішуче наказує застосовувати передовсім закон, а не звичай. Отже, всі державні органи повинні судити всіх „лечь тыми писаными правы, которые есмо всимъ подданымъ нашимъ великого княз“

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{4}$, а. 5.

ства дали“. Коли суддя ухвалить вирок „не podle права писаного“, він має за це відповідати, а вирок касується.

Така санкція — то була не порожня погроза. Отож, у 1535 році скаржилася королеві кухмистрова пані Юрієва Миколаєвича Милослова на войськового Берестейського п. Ондрія Лозку та Юхна Зубнинського, що вони судили небіжчика пана її Юрія з землями Берестейськими Токаревськими і „сказанье дей имъ не водле прав писанныхъ уделали“, дали вижа, який на маєток чоловіка її грабіж учинивши, в заплату тим Токаревським подав. Від цього вона зазнала шкоди на двісті кіп грошей. Отож, у цьому вона й позивала тих суддів на суд господарський. Заслухавши фактичні обставини справи, суд удався до Статута:

„А такъ мы Статутъ права писаного казали отъворыти, где описано: — если кому што судья присудить, а тот винный оных презысковъ не всхочеть платити, тогды маеть быти допущено увезане в люди его; а не будетъ ли людей, ино в земли, што бы за шкоды стояло, а тотъ маеть держати до тыхъ часовъ поки он ему тую шкоду заплатитъ. — А если бы судю узнано, иж бы не podle права писаного сказалъ, а оный што будетъ в томъ шкодовати, тогды тотъ судья, который не podle права сказалъ, маеть ему шкоды и наклады оправити, а тот суд ни вошто обернути. А кому будетъ судья присудил, або што на комъ взято, тотъ маеть ему вернути без доводу, а шкодовал бы што в накладехъ, у стравехъ, на што слушьный довод вчинить, або присягнетъ, то маеть ему судья заплатити“¹⁾.

Отже, господарський суд пані кухмистрову визнав за праву, а судді повинні були всі грабежі, шкоди і наклади, що сталися їй „не podle права“, оправити „водле статуту“.

Відстоюючи таку домінуючу силу закону, законодавець, проте, передбачав, що Статут не зможе охопити всі без винятку питання, що їх ставить життя:

„однакже вси права до остатку врыхле не могут ся зложити, яко ж и тые права не могли до остатка всихъ артикуловъ мети“.

В такому разі право вирішити справу віддають на сумління суддів „водлугъ стародавнього обычая“. Так, напр., р. 1548 скарживсь п. воеводі виленському дворянин господарський Ян Волменський на земля господарських Войтковичів про загарбання з його млина заліз млинових та пшениці. Суддя через нестання на суд відповідачів:

„сказати и присудити рачиль на Яну Войтъкевичу пану Яну Волменскому водле стародавнього обычая за скажене млына дванадцать рублевъ грошей“²⁾.

Найчастіш, гадаємо, було так, що судді, зв'язані загрозою особистої відповідальності, вважали за краще не ухвалювати вирок, а пере-

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{8}$, а. 247—248 звор. Порівн. арт. 1, розд. VI, сп. Да. (Zbior) та сп. Вил. („Врем.“).

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{18}$, а. 112—113.

давали казус на розсуд найвищої влади. Отож, прим., у 1533 р. суддя Волковийський, не маючи змоги розв'язати питання про допит свідків та взаємну вагу різних доводів, просто вдавсь до господаря:

„Ино я, милостивый господару, того артикула казал у статуте, у справах вашей милости господарскихъ смотрети, ино его нетъ“¹⁾.

Р. 1538 суд Витебський обвинуватив групу міщан витебських в учиненні гвалту церковного та опору наказові єпископа про відлучення їх від церкви:

„нижли сказанья... на тотъ часъ не чынили и как бы тотъ кгвалтъ мель плачонъ быти, бо того артыкула в статуте не описано“²⁾.

Найважливіші рішення господарського суду, як суду найвищого, утворювали судовий прецедент. Звичайний суддя шукав відповіді на судовий спір не тільки в Статуті, але й у „справах его милости господарскихъ“. На судовий прецедент спиралися і сторони. Отож, напр., у 1541 р. старостич Жомойтський Петро Петрович, правуючись із п. Барбарою Завишича, заявив одвід її свідкові:

„ижъ онъ есть слуга, а слуга, дей, светъчyti не можетъ. И прыводилъ на прыкладъ суд господарьский, яко дей недавно его милость рачыл сказати межы паном Войтехомъ Носиловъскимъ а княземъ Васильемъ Багрыновъскимъ“³⁾.

Р. 1547 законники костьолу п. Марії з Ошмен судились з Андрієм Кевличем за двох чоловіків, що записав їх на костьол Богдан Вудилович. Кевлич обороняв свої права, покликуючись на давність і підпираючи їх судовим прецедентом. Він казав:

„данъ Статутъ всимъ посполито, такъ духовнымъ, яко и светскимъ, в которомъ описана давность. И што онъ менить, абы костел давности не мел, недавно господаръ его милость рачилъ судити всю капитулу костела светого Станислава у Вильни о именье Норов и за замольчаньемъ давности рачилъ его милость тое именье отъ них отъсудити...“⁴⁾.

Шляхом судових прецедентів утворювався звичай. Не завсіди можна було заперечувати його тільки через те, що в Статуті такої норми немає. Отож, 1546 р. скарживсь господареві зем'янин волинський Михайло Хреницький на пані Михайловую Свинуську та сина її, позиваючи їх за те, що вони тримають маєток свій близькість його, а йому поступитися не хочуть. Адвокат Свинуських п. Островицький заявив:

„ижъ то позов его старый, еще у Берестьи на сойме взятый, тому вже полтора года, а такъ, водъле звычайю земьского теперешънего, не повиненъ на него отъказывати“.

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{6}$, а. 147 звор.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{9}$, а. 53 звор.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{10}$, а. 111.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{19}$, а. 100 звор.—101 звор.

Це справді був тільки звичай, що утворивсь вже після видання Статута, і тому завваження адвоката з боку Хреницького п. Зелепуги було цілком слушне. Він сказав:

„того у статуте нетъ, абы не мел давными позвы позывати“.

Отже, господареві з панами-радами довелось окремо обміркувати це питання, що повстало через мовчанку Статута, і визнати чинність цього звичлю. Цій нормі про давність позивання надано значіння законодавчого акту. Господар з панами-радою наказав:

„то яко сторонамъ, которые за тыми позвы стоятъ, такъ и всимъ инымъ на тотъ часъ на тыхъ рокохъ судовыхъ будущимъ оповедити, ижъ вышей году никто позывъ не маеть задерживати, але ихъ маеть межы годомъ вжывати. А хто бы ихъ вжывати хотел, по выштью году отъдати, тогды тые позвы моцы мети не мають и не повиненъ будетъ позванный на то отъказывати“¹⁾.

Ми не знаємо чи дописано цю норму до текста Статута 1529 р., але-ж натрапляємо на ню в Статуті 1566 р., хоча й з зменшеним речінцем давности, в артикулі: „О позвѣхъ, якъ долго трывати мають“:

„Уставуемъ тежъ, ижъ кожде позвы вряду земского трывати далѣй и въ моцы своей быти не мають, только на одны рокы судовые, передъ которыми ихъ взято, и для тое речи, на которые се тыми позвы позывати будетъ, у въ оныхъ позвехъ меновите мають быти описаны“ (р. IV, ар. 24).

За Статутом кожду норму звичаєвого права, що нею поповнювано прогалину закону, треба було дописати до Статуту після затвердження на соймі. Можна одзначити випадок, коли уряд справді наказав усім урядовцям дописати до примірників Статуту ухвалений на соймі закон. На Виленському соймі 1547 р. шляхта прохала підтвердити ухвалу Берестейського сойму про непозивання нікого з Литви до Польщі підчас перебування там короля. Цю ухвалу записано в книгах Лит. Метрики під 1542 роком. Господар рачив записати та оголосити як княжатам, панятам, так і всій шляхті підданам його милости князівства Литовського:

„ижъ вже через то не мает жадный с подданныхъ его милости якого кольвекъ стану зъдешнего панѣства князства великого Литовского листы его милости господарьскими позовными до коруны Польское у кривдахъ своихъ позыватися, лечь мають ся судити и справовати и листы позовными позыватисе передъ пановъ воеводъ и перед пановъ старость або перед державецъ тыхъ, в которыхъ поветехъ оные, от кого ся кому кривда дееть, будетъ именья свои мети будутъ“²⁾.

Підтвержуючи оцю соймову ухвалу, господар наказав приписати її до Статута:

„яко жъ его милость тое постановенье Берестейское отъ сего часу и въ статуть свой господарьскій вписати ка-

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A.}{30}$, а. 4.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A.}{12}$, а. 244—245.

зати рачыль и паномъ радомъ ихъ милости и старостамъ, державъцамъ и всимъ княжatomъ, панятомъ въ статутехъ своихъ для лепшого вѣдомости ихъ, яко ся въ томъ справовати мають, мети допущаетъ“¹⁾).

А втім, здається, не всі соймові ухвали дописувано до Статута. Принаймні, в судових вироках 50-х років трапляються покликання на соймові ухвали окремо від Статута. Так, напр., у 1556 р. боярин господарський Богдан Чешейко, правуючись у Городненському земському суді з маткою своєю про спадкове „іміння“, спирався на ухвалу сойму 1551 р. про заборону апеляції з повітового суду до вироку:

„То пакъ тотъ Богданъ Чешейко предъ се того домовяль, абыхъ я (суддя) его заховаль водле обычаю права и водлугъ уфалы на сойме уфаленое, абы никто с повету опелецей не чиниль, ажъ по вироку“²⁾).

Про те, що ця ухвала не зливається з Статутом видно з дальших слів судді:

„Наука на листе его королевское милости намъ дана, абыхмо никому на опелецею не давали, ажъ вирокъ на обедве стороне уделавши“³⁾).

Отож, вимогу Статута, щоб непередбачені в законі казуси розв'язувано за звичаєвим правом з дальшим санкціонуванням на соймі, та щоб тільки після того такі норми приписувано до Статута, — не здійснювали. По-перше, стародавній звичай ще захоплював чималу дільницю правного життя і тому Статутовий порядок санкціонування на соймі був занадто складний. З другого боку, виникали зовсім нові норми, що їх не знало й звичаєве право, і що за їх джерело був судовий прецедент. І тут не завжди потрібен був сойм. Законодавче затвердження судовий прецедент здобував від господаря та панів-ради. Навіть не всі й соймові ухвали виходили органічно до Статуту.

Коли на ґрунті Статута 1529 р. розвинулося сепаратне законодавство, справа з дописуванням до Статуту нових артикулів стала на вільний шлях. І незатверджених на соймі, але чинних норм звичаєвого права, і судових прецедентів, і законодавчих новел було чимало — що-ж вибрати з цього матеріалу, щоб дописувати? Очевидна річ, кожен власник примірника Статута доповнював і виправляв Статут з свого практичного погляду на вживаність тієї чи тієї правної норми. Так робили і урядовці, і приватні особи. Доповнені списки Статута переписувано знову і підчас цієї роботи переписувачі теж вносили нові норми, переставляли артикули, змінювали заголовки, инакше редагували. Тим-то шляхта з Виленському соймі 1547 року прохала короля, щоб виправлений Ста-

¹⁾ Р. И. Б., XXX, Лит. Метр., с. 148; пор. Стат. 1566 р. розд. IV, арт. 61.

²⁾ В „отказе“ вел. кн. Сиг. Августа на „прозбы“ шляхти на Виленському соймі 1551 р. сказано: „и не мает ся никто з нихъ до воеводъ и до старость поветовыхъ отъзывать, алижъ по сказаньи“ — Р. И. Б., XXX, стор. 185.

³⁾ А. В. К., XVII, стор. 178, див. також стор. 233, 369.

тут „быль справенъ не писанымъ писмомъ, але выбиванымъ, абы кожъдый одностайный и однословный статутъ мель“¹⁾.

Шляхта добре розуміла негативні наслідки вільного дописування норм до Статута. Найбільше це могло почуватися тоді, коли справу розглядав господарський суд. Тут власний список приватної особи стикався з списком господарським і правна оборона за своїм списком Статута була небезпечна. Отож, у такому становищі опинилась в 1541 р. бояриня господарська Леонова в своїй судовій справі з Сесицьким плебаном Адамом про десятину. Від неї виступив на суді брат її Матей, який заявив, що як вона залишилася удовою, а тому року та шістьох тижнів ще нема, то не повинна вона одказувати в праві нікому:

„И поведиль, штож суди поветовые, от господара его милости высажонные, zostавили ее в томъ ведлугъ Статуту“.

Що така норма справді була записана по деяких списках Статута, показує те, що її знаходимо в декотрих списках, що дійшли до нас (сп. Вил., р. IV, арт. 17; сп. Слуцький, Польський-Остробрамський). А втім, господарський суд визнав, що такої норми в Статуті нема:

„ижь в статутехъ нетъ того, абы не мела вдова отказывати до часу которого“²⁾.

Тому відповідач мусів прийняти судовий рок без ніякої відстрочки. Причина цьому — загальний невизначений порядок дописування нових артикулів до Статута. Про існування різних суперечливих та невірних списків Статута свідчить і офіційний акт, Більський привилей 1564 р.:

„на розныхъ мѣстцахъ и урядѣхъ поправляютъ речы и артикулы новые а розные, которые въ томъ статутѣ не были и не суть описаны, одно противные статуту, а ку понетью и уфаль годные“³⁾...

IV.

Місцеві списки Литовського Статуту 1529 р.

Дарма що численні списки Статута 1529 р. загинули мало не цілком, є можливість мати деяке уявлення про місцеві списки Статута, що про них каже Більський привилей 1564 р. На допомогу в цій справі повстає характерна риса тогочасних судових актів — а саме звичай цитувати у судових вироках норми Статута. До цього судді звикли ще й перед кодифікацією, тільки тоді суд і сторони не були зв'язані зовнішньою формою, а тепер перед ними був певний текст писаного закону. Зараз-же після видання Статута 1529 р. уряд настійно наказує керуватися Статутом. Так, уже 7 жовтня 1529 р. господар у своєму листі до панів-рад, що мали судити п. Юрія Радивиля з його кол. не-

¹⁾ Р. И. Б., XXX, стор. 138.

²⁾ Лит. Метр. II. А. $\frac{11}{10}$, а. 128.

³⁾ Лит. Ст. 1566 р., вид. „Временника“, стор. 6.

вісткою панею Станіславою Станіславовича з приводу маєтків, що записав їй його брат у віно, наказував, щоб пани-ради:

„Статут правъ нашихъ новоданыхъ велели отворити и вѣгленувъшы в тьи права наши и в томъ во вѣсемъ имъ на конецъ сказанье вчынили водле тыхъ правъ нашихъ писаныхъ“¹⁾.

У своєму листі од 2 лютого 1530 р. до князів Сангушків вел. князь Сигізмунд писав на прохання їх звільнити від позвів Яна Свенцицького і кн. Козеки про маєток Дольський, що згідно з Статутом вел. князівства Литовського не може нікому заборонити шукати справедливости, бо коли-б він і захтів таке вчинити, то панове-рада того не дозволила-б, тримаючись Статута²⁾.

І місцевий суд не вважає за можливе судити инакше, як на підставі Статута:

„водле уфалы правъ земскихъ ничого есмо отъ статута ухвалы правъ земскихъ отступити не смели, нишли як у вѣ уфалѣ правъ земскихъ значить, такъ ся есмо вѣ томъ справовали“³⁾.

Як суд, — мотивуючи свій вирок, так і сторони, — підпираючи свої вимоги, покликалися на закон. Способи покликання були не однакові. Иноді (треба додати — надзвичайно рідко) відзначають тільки число артикула та розділу. Отож, у справі 1558 р., що її розглядав господарський суд за позовом воєводи Витебського кн. Ст. Збараського до дітей пана Кишки, опікуни заявили, що вони за законом не повинні відпсвідати до повноліття своїх опікунів:

„И далее ся в право не вѣдаючи, просили господара его милости, абы до летъ детиньныхъ тая справа князю воєводе отложена была, беручи себе на помоч в Статуте вѣ разделе пятомъ артыкулъ пятый“⁴⁾.

Далі, покликаючись на закон, наводили тільки заголовок відповідного артикулу. Так, р. 1563 п. Григорій Ходкевич, правуючись з князем Кост. Острозьким, прохав:

„абы отворонѣ и на князя воєводу стягненѣ былѣ Статутѣ, в которомъ достаточне выображено: „хтобы противъ выроку господарскому мовилѣ — чымъ маеть быти каранѣ“⁵⁾.

Иноді, — найчастіш, цитують якогось артикула, передаючи його зміст своїми словами. Р. 1564 в справі п. Яроша Козицького з п. Іваном Солтановичем про гвалтовне наслання на пушу повірений п. Яроша п. Ян Чиж, доводячи свої вимоги, покликавсь на Статут, не додержуючись тексту:

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{15}$, а. 76.

²⁾ Arch. ks. Sanguszk. III, стор. 360, CCCLXXXI.

³⁾ А. В. К., XVII, стор. 326.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{35}$, а. 46 звор.

⁵⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{35}$, а. 294. Пор. Статут „Врем.“, розд. I, арт. 23.

„А такъ водле права посполитого... хто кому грабежъ учынить на грабежъ, свой грабеж тратить, а тот з навезкою ворочаеть...“¹⁾.

Зрештою, цитують без жадних змін відповідний артикул. Робили це найбільш за перших часів, коли діяв Статут; прочитувати закон на суді доводилося тоді найбільш через те, що з ним мало були обізнані. Отож, напр., у вироці з 7 жовтня 1529 р. в справі татарина Тевеша з кн. Адкою Марковичем сказано:

„и мы казали того в правех смотрети, которое есьмо паномъ радамъ и всимъ подданымъ нашимъ великого князьства Литовского дали, которымъ абыхмо конецъ мели mezi ними вчинити, где у правех написано“...

А далі наводиться слово в слово арт. 12, розд. VI Статуту (за списком Дзялинського):

„Коли бы который жалобъникъ, позвавъшы на року завитомъ, готовъ не былъ съ своими доводы, ку которой ся справе брал, тотъ свою реч тратить“...²⁾

Отже такі певні цитати, і навіть позверхові вказівки на Статут, становлять дуже цінний за теперішнього стану науки матеріал, щоб виявити місцевий характер списків Статута, перевести критичну працю коло тих списків, що дійшли до нас, і зрештою спробувати встановити текст автентичного списку, за якого треба вважати список, що вживавсь на господарському суді. На жаль, збереглося обмаль судових книг місцевих судів за 30—50 роки XVI ст. і тому широка перевірка місцевих списків Статута неможлива. Отже тим більшої ваги набувають акти Лит. Метрики, що відбивають судову практику на підставі Статута раз-же після його затвердження.

З друкованих джерел — найцінніше в XVII т. Актів Виленської Арх. Комісії, що містить у собі різні акти діяльності Городенського земського суду переважно за 1539—1542 рр. Уважно перевіряючи цитати, що їх наводив із Статута суд у своїх вироках, можна переконатися в тім, що в руках Городенського суда через 10 лиш років після кодифікації був такий список Статута, що відрізнявсь від відомих тепер у науці списків. На жаль, суд ані разу не зазначає нумерації артикулів, дарма що часто-густо мотивує свої рішення Статутом. Отож виявляється, що в цьому спискові були такі артикули, що їх зовсім немає в жадному із теперішніх списків Статута. Наведемо їх.

1. — Р. 1540 скарживсь на Городенському суді син сотників Янелій на дядька свого підданого господарського Васкеля, що той його поранив. Васкель визнав, що він справді вдарив, але — як він казав — „за его

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{35}$, а. 348. Пор. Стат. 1529 („Врем.“), розд. XII, арт. 5.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{I. A.}}{15}$, а. 73. Пор. Zb. praw litewskich. Poznań 1841, стор. 260.

(Янелія) початкомъ — онъ мене первей биль, нижи я его; и ям, дей, оказавшись и сведомье людей давши на томъ, же онъ мене напередъ збиль, увошедши есми у светлицу, вдариль его по челюсти“. Суд, установивши, що Янелій ударив Васкеля, визнав, проте, на підставі Статуту за винного не Янелія, який перший ударив, а Васкеля, що побив Янелія згодом:

„И ямъ тому порозумевши, водлугъ Статуту правъ писаныхъ, ижъ въ статутехъ такъ опеваеть: „если бы хто мяль кого гдежъ колвекъ збити, а оный збитый хочъ бы мало погодивши, не зысуючи правомъ, на томъ, хто его збиль, а на другомъ местцы мяль бы оному, хто его збиль мстити бою своего, а бити его; тогда тотъ, который бы мяль то вчинити, бой свой первый тратитъ, и того кому ся мениль бою своего, ма навязати водлугъ стану своего“¹⁾.

2.—Р. 1541 Городенський земський суд розглядав позов мурала замкового Миклаша Вешевича до жінки боярина господарського Івана Раца про гроші. Суд „знашоль отъ тыхъ пенезей жону Иванову правою“ і мотивував свій вирок артикулом із Статута:

„водлугъ статуту правъ писаныхъ, якъ въ книгахъ описуетъ: „хто бы в рухомой речи въ молчаньи 3 годы былъ, тотъ ма на веки молчати“²⁾.

3.—Р. 1542 Городенський суд розглядав скаргу підданого господарського Артиша Дробишевича на Гринця Нацевича, що той, узявши в заставу в нього землю, грошей не бере та землі не повертає. Підчас розгляду справи з'ясувалося, що Дробишевич цю землю не заставив, а продав, про що й видав листа продажного. Справжності листа він не міг заперечити, а вказував тільки, що Гринець ніби-то скористався з його, коли він підпив. Суд проте на цю заяву жадної уваги не звернув та розв'язав спір на підставі Статуту:

„Ямъ тежъ съ паномъ Новицкимъ на ухвалу права земського обачивши, ижъ оно описуетъ: — „еслибъ хто самъ добровольне запису ся своему зналь, о штобы кольвекъ въ томъ записе его описано было, тогда онъ повинень то платити и запису своему досыть чинити, яко ся хто опишетъ“³⁾.

Що правда, у списках Слуцькому і Виленському (вид. „Временника“) є норма про силу „добровольных записов“ — в арт. 15, розд. V — „О опекунах“. За цим артикулом:

„если бы хто кому запись на которую речь добровольне дал под печатми своею и людми добрими podle обычая права; каждый таковой мает при таком записе зостати“.

Але тут за зв'язком з іншими артикулами мова мовиться про спадкові розпорядження, а по-друге, зміст і редакція цих артикулів одмінні.

¹⁾ А. В. К. т. XVII, № 634.

²⁾ А. В. К. т. XVII, № 673.

³⁾ А. В. К. т. XVII, № 827.

Треба відзначити, що арт. 15-го в сп. Дзялинського та Фирліївському і зовсім немає.

4.—Р. 1542 Городенський суд розглядав позов дворянина Королевиного п. Богуша Кошчича про стягання боргу з жида Городенського Яцка Зараховича. За довід позовник подав судові „листъ записный“ і другий „листок обчих судей“, що одного разу вже присудили були йому боргову суму з відсотками. Яцко вказав, що лист хоча й його, а втім гроші він повернув, а лист залишивсь у п. Богуша, той-же не повернув листа. Саму виплату грошей він міг-би довести свідками. Суд проте не зважав на це і вирішив на підставі Статуту:

„Ино я съ тыми паны, вышше менеными, порозумевши въ томъ отъ статуту ухвалы правъ земскихъ отступити еси не смель, бо въ статутѣ уфале земской опева: — „и жъ ни хто ни присягою, ани светки накупными не маеть ся выводити, лечь листу записному маеть завжды верно быти“¹⁾).

5. — Р. 1541 скарживсь на Городенському суді підданий господарський Демид Іванович на підданого господарського Богдана Мискевича, що той зняв на іспаші з сина Демидова сермягу. Демид тоді-ж зібрав людей добрих, які іспаш ту оцінували, і Демид дав Богданові копу жита, а сермяги й досі не отримав. Сторони обрали свідка, який сказав, що хоча Богдан і повертав сермягу, проте Демид „въ него не взялъ для того, же тая сермяга была зволочона“. Отже суд за свідомством цим визнав Богдана винним:

„и казаль есми ему за тую сермягу Демиду водлугъ статуту заплатити десять грошей“²⁾).

А втім відомі списки Статуту не містять у собі ані такої речі (сермяга), ані такої оцінки (десять грошей).

6.—Р. 1541 скаржилися намісник п. Олехна Ондрієвича Гаврило Ондрієвич та підданий господарський Конош Пилипович на підданого господарського Павла Раковича та його сина Павла, що він, зібравши сіно своє на своїй сіножаті, запалив „ломовье“; від цього вогонь перейшов на їх сіножать і згоріло два стоги сіна. Сторони обрали трьох свідків, які „вси въ одно слово“ ствердили обвинувачення. Отож суддя визнав Павла з сином за винних та сказав на них шкоду. Скривджені визначили, що в них загинуло сіна двацять один віз. Суддя призначив їм вишкодження на підставі Статуту:

„и я-мъ судиль шкоду наполю и присудиломъ Гаврилу а Коношу на Павле и на сыне его за половину того сена — за полодинадцата воза водлугъ уфалы права половину, то есть двадцать грошей и грош“³⁾).

Проте, в жадному з відомих списків Статуту такої розцінки за сіно немає⁴⁾.

¹⁾ А. В. К., XVII, с. 369.

²⁾ А. В. К. XVII, № 788.

³⁾ А. В. К., XVII, № 462.

⁴⁾ Порівн. спис. Вил. („Времен.“), розд. XII, арт. 10.

Список Статута 1529 р., що його вживав Городенський суд, не був єдиний, що відрізнявся значно від відомих нині рукописних примірників Статута. Свій особливий список Статута мав також напр. і Луцький замковий суд. Одніні торкаються як змісту, так і нумерації артикулів. Про це дізнаємося з судового процесу 1566 р. про забиття жида міста Володимирського на ім'я Агрона ¹⁾.

Обставини цієї справи такі. На Ровенського жида Агрона, що їхав до Острога із Заславля з грішми та різними речами, було вчинено напад у Бабиці. Агрона застрелено, геть-чисто пограбовано, а труп залишено в лісі. Брати забитого, володимирські жида Хам'я та Мошко, які були підчас заподіяння злочину на Поділлі, зазнали через грабіжку брата їх по-над 500 кіп грошей шкоди. Повернувшись до Володимира, вони почали розшукувати убивць і незабаром схопили та посадили до в'язниці шляхтича Скіндера та його помічників: Гринька, отамана Мокрецького, що у нього в хаті знайшли скриню, належну їхньому братові; Васька, двірника Матвійова та Остапка Барановича з Путринців.

19 квітня в Заславському замку, за головуванням п. Бенедикта Васильовича, керівника маєтку недолітніх кн. Заславських, за участю депутатів: з боку Рахівлі — вдова забитого Агрона, як підданої п. Ольбрахта Ласького, воеводи Сіродського, — та з боку Володимирських жидів, Хам'ї та Мошка, підданих королівських — справу цю розглянуто.

На судовому засіданні п. Бенедикт, голова суду, не згодивсь обговорювати питання про винність п. Скіндера раніш, як заслухають виказів його співучасників — не-шляхтичів. Усі три помічники Скіндера, що їх дано на муку, а по тому скарано, зізнали одностайно, що він їх підбив зробити напад і сам застрелив Агрона та, заволодівши всіма речами, пообіцяв поділитися з ними після Великодня, коли вщухнуть вселякі чутки. Отже, коли обвинувачі почали вимагати дати Скіндера на муку, „который вже трикrotь былъ поволянъ“, п. Бенедикт відмовив у цьому, спираючись на Статут:

„тотъ дей Станиславъ Скиндеръ есть шляхтичь, чоловѣкъ неподоздренный; а иншое дей справедливости на него быть не можетъ, ижъ за тымъ поволяньемъ прийдется ему отвести; бо то повоlane, которое вы себе мените за трое, одно есть, хотя жъ ихъ три на него волали, а кгдажъ ся Скиндеръ къ тому не знаетъ“.

Отже, п. Бенедикт инакше тлумачив процесуальне значіння зізнань трьох скараних співучасників обвинуваченого Скіндера. На його думку, це не є три різні оговори (поволання), а один оговір, хоч і через трьох осіб.

Але-ж судді — представники з боку обвинувачення з цим не згодились. Тоді відбулася дуже цікава сценка: судді поклали той список Ста-

¹⁾ Беремо з актів к. Київського Центр. Арх. ч. 2040, надрукованих у проф. Бершадського: „Документы и Регестры къ исторіи Литовскихъ евреевъ, т. II. СПб. 1882“, стор. 159—169.

тута, що вони сами мали, і відзначили артикул 19-й розділу останнього, де було написано:

„Естли бы розбойники шляхтича поволали три кротъ, ижъ зъ ними розбиваль и тыхъ луповъ участникомъ былъ, тогда маеть врьядъ его казать зымати и на муку выдати, а где ся з муки призналь, маеть каранъ быти, яко розбойник“.

Пан Бенедикт зачитав з цього Статута, але-ж його не визнав. — „Я дей того того Статуту не пріймую“. — Він мав теж свій власний список Статута, що був одмінний від щой-но прочитаного списка. Отож, він прочитав свого списка, де був вміщений артикул іншого відтинку, дарма що й з того-ж предмету, а до того артикул цей значився під числом 16, а не 19. Текст артикула за списком п. Бенедикта такий:

„Естли бы розбойники, або злодѣе чїи люде, были пойманы а передъ право приведены а поволали наместника своего, ижъ онъ съ ними розбиваль, або ихъ переховываль, а онымъ ся лупъ дѣлили, и напотомъ бы померли, а того передъ смертью не отволяли. А такъ бы ся придало, ижъ бы злодеевъ другихъ было поймано, а тые на того бы поволали и тежъ на томъ бы померли, не огвольваючи, и по третий разъ бы вже пойманы и на того жъ поволали, а на смерть идучи такъ же не отволяли, тогда таковой чоловѣкъ безъ лица маеть быти каранъ, яко злодей“.

Обвинувачі одсовували покликання на цей артикул, кажучи, що він трактує про намісника, на якого люди його поволали вчиняють, тимчасом як справа йде про пана Скіндера, який не був намісником над скараними співучасниками.

Через такі суперечки, що мали за свою підставу не тільки різну кваліфікацію злочину, але й одміну самих списків Статута, справу не можна було остаточно розв'язати в першій інстанції. Голова суду п. Бенедикт передав справу на королівський розсуд.

30-го травня того-ж 1566 року король надіслав свій вирок у цій справі. Він не визнав аргументації обвинувачення і згодивсь з п. Бенедиктом:

„А бачечи, ижъ тыхъ трохъ злочинцовъ въ одному учинку и товариствѣ одно поволање не можетъ быти розумяно за трое поволање, а тотъ Станиславъ Скиндеръ, яко чоловѣкъ шляхетского народу, если будетъ передъ тымъ нигдѣ въ жадномъ поволали николи не былъ, — водле обычаю права посполитого и статуту земского, найдуемъ того Станислава Скиндера близшимъ отъ того обвиненья и розбою присягою своею отвестися. О чомъ бы еси вѣдаючи, того Станислава Скиндера, водле обычаю права посполитого, статуту земского, заховаль“¹⁾.

Отже, оскільки п. Бенедикт не визнав того Статута, що його подали обвинувачі, та оскільки господарський суд визнав як-раз артикула, прочитаного з списка п. Бенедикта, треба зробити висновок, що артикул 19 розд. XIII-го з списка обвинувачів був нормою, дописаною до Статута та що цей список не був автентичний.

¹⁾ Бершадській, Документи, II, стор. 174—175.

Але цікаво, чи артикул, що його цитував п. Бенедикт є згідний з відомими списками Статута? Отже виявляється цікава риса: цей артикул справді міститься в усіх списках (Дзялинського, Фирліївському, Виленьському, Слуцькому, в перекладах польському й латинському) під заголовком: „если бы разбойники або злодеи чии люди пойманы, а поволали кого, абы ся делит з ними“. Але-ж в усіх цих списках артикул цей занумерований числом 15-м, тимчасом як у списку п. Бенедикта він має число 16. Значить і список п. Бенедикта відрізняється від відомих списків тим, що має в цьому розділі якийсь невідомий артикул, або-ж ті-ж самі артикули розподілено якомсь инакше.

Що-ж до артикулу, якого цитували судді з боку жидів Хаїма та Мошка, то його й зовсім нема у відомих нині списках Статута 1529 р. Цей список очевидно зовсім одмінний.

V.

Відомі нині списки Литовського Статута 1529 р.

Статут 1529 р. наказував:

„иждь кожды воевода наши старосты и маршалки земские и маршалокъ дворный и державцы наши, кожды у своем повете не мают подданных наших иначе судити и правовати лечь тыми писаными правы которыя есмо всимъ подданнымъ нашимъ великого княжства дали“ (розд. VI, арт. 1).

Отже всі численні, дрібні і великі, урядовці повинні були кожен мати рукописного примірника Статута. Але-ж і приватні особи, а з них передовсім адвокати, теж мали власні примірники. Однак з цієї великої кількості рукописів Статута 1529 р., офіційних і приватних, збереглися тільки одиниці. Час понищив їх усі. А втім треба сказати до того й те, що Статут 1529 р. застосовували тільки 37 років, і по виданню кодекса 1566 р., а надто коли видано кодекса 1588 р. не було практичних мотивів його зберегати. Дуже нечасто доводилося адвокатам у пізніших судових процесах користуватися з Кодекса 1529 р., хіба на те лиш, щоб історично витлумачити якийсь артикул з Статута 1588 р.¹⁾ Статут 1529 р. став за предмет самого бібліографічного інтересу, з такою метою його переписували і після того, як втратив він юридичну чинність. У такому вигляді Статут 1529 р. увіходив до бібліотек деяких освічених панів.

Захопленість Чацького Литовською правничою старовиною спричинилася до того, що вже давно, з початку XIX ст., Лит. Статут 1529 р. став за предмет наукового дослідження. У своєму творі: „O Litewskich i polskich prawach“, W. 1800 р., т. I—II Чацький опрацював латинський текст Статута, що його подарував йому король Станіслав Август. Про другий примірник, що був у Вильні в „Актах Земських“, Чацький

¹⁾ А. В. К., т. XXVI, с. 182.

каже, що той загинув за його часів ¹⁾). Зусиллями проф. Ярошевича, а особливо Даниловича виявлено для науки три руські й два польські рукописи Статута. Користатися з них можна тільки в тому вигляді, як їх надрукував гр. Дзялинський у 1841 р. в „Zbiór praw litewskich“, Познань. Видання це застаріле, напевне не позбавлено помилок, не відповідає сучасним вимогам археографічної критики, та й до того є надзвичайний бібліографічний раритет. Але-ж іншого друкованого матеріалу нема. Зовнішнє, теж застаріле, описання цих рукописів ми беремо у Даниловича ²⁾).

I. Перший руський список Статута, що був у бібліотеці гр. Т. Дзялинського в Познані, куплено в Варшаві у В. М. Козловського за 30 дукатів. Має в науці назву списку Дзялинського. Має гарну зовнішню форму. Написаний руською мовою, чорним чорнилом, окрім заголовків розділів та ініціяльних літер, написаних червоним. Містить у собі: 1) Гаштольдову похвалу кор. Сигізмундові I-му. 2) Привилей земський 1457 р., привилей жидам 1388 р., підтверджений р. 1507. Далі йде реєстр розділів та артикулів Статута. Далі вміщено прохання соймові та відповіді королівські.

II. — Список руський Статута, що був у Варшаві, в бібліотеці „Towarzystwa przyjaciel nauk“ був подарований р. 1817 од Карла Сципіона, а перед тим належав бабі його з дому Фирлеїв. Данилович назвав цей список Фирліївським. Починається копіюванням латинськими літерами на трьох картах. Далі йде поповнений реєстр артикулів уже руськими літерами. Час, коли його написано, Данилович не міг визначити, а змістом дуже справний, оригінал міг бути написаний зараз-же по 1529 році ³⁾).

III. — Третій руський примірник Статута — це т. зв. рукопис Слуцький ⁴⁾). Тепер він переховується в Ленінградській Публічній Бібліотеці. Рук. Слуцький є копія, переписана вже після заміни Статута 1529 р. другими виданнями, бо заголовок рукопису називає його старим. Коли саме написано рукописа — сказати важко, може ще наприкінці XVI ст. На другому аркуші з початку рукописа, на двох сторінках, написано два „листи“, що надіслав король Жигимонт землянинові Оршанському „урождоному“ Жигимонтові Колецькому. Це давній і поширений на Литві звичай — уписувати документи до якоїсь цінної книжки ⁵⁾). Зважаючи на це, можна припустити, що за ранішого власника рукопису був цей п. Колецький, бо хто-ж таки міг таку приписку зробити, як не сам влас-

¹⁾ Чацький, I, с. 1.

²⁾ Opisane bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy Statutu Litowskiego, rękopismienych i edycyу drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też polskim i lacińskim języku — Dziennik Wileński. Rok 1823, s. 377—398. — Й о г о-ж: Histor. Blick auf das Litthawische Statut. Dorpat, 1834. — Взглядъ на Лит. законодательство и Лит. Статуты. Юрид. Зк., изд. Рѣдкинымъ т. I. М. 1841.

³⁾ Opisane, с. 392.

⁴⁾ Ми подаємо наші власні спостереження над Слуцьким рукописом, що його Лен. Публ. Бібліотека переслала до Укр. Акад. Наук для тимчасового користування.

⁵⁾ Напр. Arch. Sang. III, с. 211, про привилей уписаний у Євангелію.

ник книжки? Після нього рукопис перейшов до рук якогось пана Пашкевича, який р. 1621 залишив свого автографа: „Ян Казимер Пашъкевич рукою властною писал. Року тысяча шест сот двадцат первого мца августа двадцат второго дня“. Його-ж рукою написано популярного тоді на Литві антипольського вірша: „Польска квітнет лациною, Литва квітнет русчызноу“... З цього видно, що п. Пашкевич не був полонофіл. На обороті останнього аркуша, угорі, зовсім іншою рукою написано повного титула короля Володислава — може це написав якийсь новий власник рукописа. Далі рукопис перейшов до п. Людвиг Домаровського. Його круглим почерком записано на вільних аркушах чимало речень руських, польських і латинських. Він в 1654 р. теж зробив автограф: „Року тысяча шестсотъ пятдесят четвертого мца января тридцатого дня писал Людвиг Домаровский“. У кінці рукопису він знову розписався: „Перед нами Людвиг Домаровский“. Потім рукопис знаходився в бібліотеці Казимира Клоковського і зрештою р. 1816 був перенесений з бібліотеки Слуцької до бібліотеки Виленського університету. На рукопису є печатки: „Виленской Римско-Католической Духовной Академії“; маленька кругла з літерами: „И. Б.“; кругла з написом: „Bibliotn. Academ. Vilnensis“. Рукопис написано взагалі чітко чорним чорнилом. Титули артикулів спочатку старанно випикувано, а далі переписувачеві очевидно вже не стало терпцю і тому заголовки іноді зливаються з текстом артикулів. Рукопис має також і нумерацію розділів артикулів. Числа—слов'янські, в артикулах їх іноді проминено, стоять проти тексту, а не перед заголовком; взагалі їх мало помітно. Мало не кожен розділ закінчується порожньою сторінкою або аркушем, де пороблено різні написи. Ні реєстру, ані передмови немає.

IV. — За четвертий руський рукопис Лит. Статута 1529 р. вважають оригінала XVII ст., що переховувався у кол. Виленській Академії і що його скопіював дійсний член „Моск. Общества Ист. и Древн. Рос.“ А. Семенов. Цей список надруковано в „Временникъ“ зазначеного „Общества“.

На жаль, редакція „Временника“ зовсім не подає зовнішнього опису самого рукописа Статута. У передмові сказано таке: „Виленская рукопись Стараго Литовскаго Статута, принятая за оригиналь при настоящемъ изданіи, — одной редакціи съ Слуцкою рукописью, которою пользовался для вариантовъ гр. Дзялынскій при своемъ изданіи, вѣроятно обѣ рукописи сіи были списаны съ одной древнѣйшей рукописи и представляютъ очень немного вариантовъ другъ другу. Въ нихъ древній русскій языкъ Статута менѣ подвергся вліянію польской рѣчи, нежели въ рукописяхъ Дзялынскаго и Фирлея, очевидно писанныхъ въ тѣхъ областяхъ Литвы, въ которыхъ сильно преобладала Польская рѣчь“.

Видаючи Статута, редактори „Временника“ подали в примітках чимало варіантів за сп. Дз., Фирл. та Слуцьким. Але-ж редактори в цій справі користалися не оригінальними рукописами, а друкованим видан-

ням Дзялинського, тоб-то вже другорядним джерелом. Маючи справжнього Слуцького рукопису Лит. Статута, що переховується в рукописному відділі Ленінградської Публічної Бібліотеки, ми могли перевірити правильність приміток у вид. „Временника“, що-до одмін поміж текстом Слуцького рукопису та друкованим списком „Временника“. Виявляється, що мало не всіх зазначених у примітках варіантів у дійсності немає. Варіантів нараховуються тільки одиниці. Ось деякі з них:

Спис. Вил. „Врем.“
р. I, арт. 27:

...або о земли молчалъ чрез десет леть и приупоминаня на то не бралъ...

Рук. Сл.
р. I, арт. 27:

або о земли молчалъ, а он се не впоминалъ чрез десет леть и приупоминаня на то не брал...

Варіант в арт. 29, розд. VI:

сп. Вил.

...а листъ под сведомомъ людей добрых ему дал...

рук. Сл.

а листъ под сведомомъ людей добрых ему на то дал...

Варіант у заголовкові арт. 29, розд. VII:

сп. Вил.

„Устава головщине шляхетской и вины против насъ господаря“.

рук. Сл.

„Устава головщине шляхетской о вины противня господара“.

Варіант в арт. 3, розд. IX:

сп. Вил.

...а оный мает держано быти...¹⁾

рук. Сл.

...а оный мает тому платити, на чом он присягнетъ, маеть держано быти...

Варіант в арт. 2, розд. XII:

сп. Вил.

...тот пан... быдла своего брати на поруку и на копу ити хотел...

рук. Сл.

...тот пан... быдла своего брати на поруку и на копу ити не хотел...

Варіант в арт. 12, розд. XII:

сп. Вил.

...за чеглея три рубли грошей, за ястребца рубль.

рук. Сл.

...за чеглея три рубли грошей, за болобана три рубли грошей, за ястребца рубль грошей...

¹⁾ Текст виразно попсований.

Але за винятком нечисленних варіантів, схожість рук. Слуцького й списку Виленського — разюча. Передовсім упадає у вічі те, що в обидвох текстах у розд. XIII однаково нема перших двох артикулів цілком, а в третьому — тільки початку до слів: „буд на шляхтича або на простого человека“... Так само, далі, в обидвох текстах немає в тому ж розділі низки артикулів, починаючи з слів: „тогда при лицу...“ у 10-му артикулі до тексту (без заголовку) арт. 17-го. В рукопису Слуцькому є пізніша приписка: „W tytayı wydarło kart parę, aż do 17 artykułu“.

Така подібність підказує дві гіпотези. Можна по-перше припустити, що варіант поміж рукописом Слуцьким і списком Виленським з'явивсь через неувважливість переписувача сп. Вил., а навсправжки оригінал сп. Виленського і є рукопис Слуцький, що знаходивсь у Вил. Академії.

Друге пояснення може полягати в тому, що як рук. Слуцький, так і оригінал списку Виленського „Временника“ є варіанти з одного оригіналу, що містив у собі зазначені прогалини артикулів. Пізніші переписувачі з такими дефектами й переписали, бо це не було важливо, оскільки Статут 1529 р. мав значіння не чинного кодекса, а історичної пам'ятки.

V. Рукопис Статута в латинському перекладі, — належав колись Порицькій, а згодом Пулавській бібліотеці. Перекладено його з наказу Сигізмунда I-го р. 1530, як це зазначено в рукопису. Має передмову, що її нема в руських примірниках, де оповідається, що той Статут був написаний та оголошений у Вильні, на вальному соймі, коли на князівському столі був королівський син Сигізмунд Август р. 1529 XVII kalendas novembris, а зараз року поточного nonis ejusdem mensis, з королевого наказу, „è Ruteno, Statuta ipsa ut in barbaro sonant, directe de verbo ad verbum translata“¹⁾ — на думку Чацького, перекладений од самого Гаштольда, — і як гадають Данилович та Ярошевич, якогось невідомого вченого. Опріч Статута рукопис містить окремі законодавчі акти. Має *registrum summarum* — реєстр розділів та артикулів з коротким змістом кожного. Розділів — 13. Як здогадується Чацький, рукопис належав Якубові Уханському, референдові королівському (р. 1538). Згодом, р. 1784 подарований королеві Станіславу Августові од Казимира Ржевуського, польного коронного писаря, а король подарував рукописа самому Чацькому²⁾.

VI—VII. Нарешті в науці відомі ще два переклади Статута польською мовою. Одного рукописа знайшов р. 1828 проф. Виленського університету Ярошевич у бібліотеці Кармелітів з Острої Брами в Вильні, звідки цей список і одержав свою назву. Другого списку Константій Свідзинський передав проф. Лелевелю. Особливої уваги заслуговує як-раз останній список. Данилович так описує рукопис Свідзинського: „Форма манускрипта малого аркуша, вліплений у сірий папір, писаний невираз-

¹⁾ Чацький, I, стор. 49.;

²⁾ *Opisanie*, стор. 393—395; *Jaroszewicz, Obraz Litwy*, II, 133.

ною польською рукою, німецькою ортографією. Сторінки не пораховані, всього 23 картки. Насамперед від середини першої сторінки (бо, напевне, угорі залишено місце для титула) починається так: „Prawa rusane dane panstwu wyelkjemu Xyesthuv Lithewskye Ruskye j unem... pres Nayasznyeyszego Zygmuntha z Boszey myloszcy Krolya polskyego wyelkyego Xyędza Lythewskyego Roku Boszego wydane MDXXXII“. Далі йде звичайний у всіх рукописів вступ. Початок першого артикулу подерто. Допіру від початку 10 арт., розд. I без перерви йдуть розділи та артикули (не нумеровані, як це є у руських та латинському рукописах) аж до 6 арт., розд. IV. Невідомо — через недбалство копіїста або перекладача тут припинилася праця, а друга сторона залишена чистою, згодом заповнена титулом Станіслава Августа. По тому йдуть латинською мовою два королівські декрети рр. 1553 та 1554. За ними: „Poplathsky wchwalone na Seymie Pyothrkowskyem anno 1563“. Нарешті на одній картці латинською мовою: „Insignia seu klenodia Terrarum Regni Poloniae et prio Terre Gracoviensis“. Рука додатків дечим одмінна та пізніша. Час копіювання — 1532 р., що є на титулі, бо Статут перший виданий 1529 р., як і Статут III-й свідчить у розд. VII, арт. 13, § 4. Додатки могли бути зроблені до р. 1563¹⁾.

Уривок польського перекладу Статуту р. 1529, що зовні відзначається хронологічною близькістю до автентичного Статуту (р. 1532) та браком нумерації, яка (хоча й різноманітна) є у всіх інших відомих нині рукописах, особливо зацікавлює та збуджує творчу наукову фантазію. А чи не можна вбачати в цьому неохайному уривкові попередню законодавчу працю, чернетку проєкта кодексу, що згодом оформивсь як Статут 1529 р.?

Порівнюючи списка Свідзинського з іншими, виявляємо передусім різницю в загальній кількості артикулів. У ньому немає 25, 26, 27 арт. в розд. I (за сп. Вил.), а так само 1 арт. (за сп. Вил.). Якщо вважати брак артикулів у спискові за ознаку ранішого походження, то список Свідз. буде раніший за всіх, навіть раніший за сп. Фирл., що містить у собі арт. 25 і 26 без нумерації і без заголовка, тимчасом як інші списки дали цим артикулам певне місце в I розділі²⁾. Може переписувач Фирл. списка уперше дописав нові законодавчі акти, вміщені в цих артикулах.

Це є гіпотеза, яку можна прийняти чи відкинути. А втім, сама праця того, хто переписав цього списка, дає певніші підвалини, щоб схарактеризувати наукове значіння цього рукопису.

Список Свідзинського має чимало посутніх одмін від інших списків. Але-ж ці одміни свідчать не про що інше, як про те, що пере-

¹⁾ „Opisanie“, стор. 395—397.

²⁾ Zbiór praw litewskich, стор. 167, прим. 73, 97.

писувач позверхово ставивсь до своєї праці, не замислювавсь над текстом оригіналу, проминав або додавав слова і окремі вирази, цілком перекручуючи за-для цього весь зміст відповідного юридичного положення. Прикладів — чимало.

Арт. 1, розд. II (сп. Дзял.), установлюючи правила мобілізації війська, передбачає і служилую шляхту.

Сп. Дзя.

...И теж, которые слугы князские и панские маючи под князьми и пань имене, а другие именя под господарем покупили: тогда в час потребы, оставивши пана своего, маеть подле хоругові ся становити.

Сп. Свідз.

...I kthorzy thesz szlwgy boyar-skye maыczy, poth kszыdzmy, y poth pany ymyenyе, a drwgye ymyenyе pod hospoderem.....: thedy w n a s (?) potrzeby, wsthawywszy... mayą szyę podlye chorągwyе p a n a swego (!) sthawycz, thych dlya ymyon swoych, kthore poth krolyem pokwpyono...¹⁾

Легко бачити, що проминувши слово „покупили“, переписувач заплутав саму суть норми. Поставивши слова „пана свого“ не на своє місце, він і зовсім перекрутив цілком ясний зміст оригіналу, бо по суті артикула служебна шляхта повинна була ставати як-раз під повітовою корогвою, коли вона мала й покуплені, власні землі.

Арт. 5, розд. III, як політичну гарантію, містить обов'язок з боку короля не віднімати у будь-кого держаннів на підставі позавічного наклепу:

„Держанья на причины заочные, не мають отниманы быти“.

Переписувач чомусь додав ще слово „даваны“:

„Dzyerszenya na przyczyny zaoczne, nyemayą dawane bycz any odeymowane²⁾“.

Отож, виходить так, що господар не мав права через позавічне обвинувачення якогось урядника — „роспрошителя а шкодника“ не тільки позбавити уряду, якого той посідав, але й дати йому уряд.

В арт. 12, розд. III: „хтобы кому приганил, а назвал его, иж не ест чистого ложа“ переписувач переробив текста Статута в тому місці, де мова мовиться про обов'язок винного визнати свою провину:

Сп. Дзял.

„...што есми менил на тебе, иж бы ты был злого ложа сын, менил есми то на тебе, яко пес“.

Сп. Свідз.

„...yszem myenil na szyę nyeprawdzywyе“.

¹⁾ Zbiór, стор. 173.

²⁾ Zbiór, стор. 174.

Переписувач свідомо проминув формулу, яку повинен був сказати на суді кривдник, щоб реабілітувати честь ображеного. Далі він так неохайно писав, що поплутав слова „мати“ і „мачоха“, переклавши обидва: „przy matczce“, через що перекручено зміст останнього положення артикула:

„I yednaksze przy matczce szyć ma zostacz, y oczyecz syna od ymyenya nyema oddalycz, a bękarthem yego vczynycz: gdy yego przy matcse za syna myal“¹⁾.

У першому разі замість „при матке“ повинно стояти „при мачохе“.

За арт. 10, розд. I господар зобов'язується „листов заповедных“ не давати:

„ані потомки наши будуть давати“.

Переписувач віддає цей вислів инакше:

„any rothem y ynszy nye będą dawacz“²⁾.

Як неохайно робив свою працю переписувач, видно з такого способу, що його він ужив, очевидячки на те, щоб скоротити свою працю. В арт. 14 розд. III він написав, як і скрізь, заголовок:

„Jesly by — szlyachycz szlyachyczza vbyl“.

А далі, щоб не повторювати в тексті цього виразу, він з нового рядку продовжує цю фразу:

„Thedy podlye obuczaya praw“ etc...³⁾.

У тому-ж артикулі він пропустив цілого вираза:

„а если бы был радюю“.

Через це виходить, що міщанин не радний, який збив шляхтича, за той-же самий злочин підлягає різній карі.

Так само переписувач зіпсував текст арт. 16, розд. I-го. В усіх списках артикул починається з оголошення вільно відчужувати третину нерухомого майна:

„Теж дозволили есмд третюю часть имени продати на вечность“.

А втім це не новина, мовляв, заведена до Статуту. Ще до Статуту судова практика, всупереч інтересам родичів, схилила до того, щоб визнати право власника третину свого майна цілком відчужити, а решту заставити. За привід тому стала судова справа щось коло 1514 р. про те, що боярин господарський третину свого маєтку продав на вічність воеводиній Виленській пані Миколаєвій Миколаєвича, а дві частині

¹⁾ Zbiór, стор. 193.

²⁾ Zbiór, стор. 151.

³⁾ Zbiór, стор. 194.

у трьох стах кіп грошей їй-же записав. Господар з пани-радами цього питання не розв'язали, а:

„отложили то до сойму великого для тоє причины, ижъ записана третя часть вечно, а две части в пенезехъ: маемъ то съ паны и со всею землею объмовити — которымъ обычаемъ то встановити, какъ бы и напотомъ по тому жъ было сужоно“¹⁾.

Є підстави гадати, що сойм розв'язав це питання саме в дусі 16 арт. розд. I-го. 31-го травня 1529 р., значить ще перед тим як Статут набув чинности, господарський суд у справі боярина городенського Фронца Білевича і сина його Стецька з Матеївою Козикою про землю Микитевщину висловив таку норму:

„шляхтичъ моцонъ обель продати третюю часть отчызны своеє, а две части, аж хотя и всю отчызну, заставити, а обель всеє отчызны не моцон продати и от близких отдалити“²⁾.

Отже, тепер доводилося вже обмежувати ще більш і намагання власників відчужувати усе майно, а не тільки заставляти дві третині, а одну продавати. Статут 1529 р. в основі тільки зафіксував рамки мобілізації нерухомости. Одміна між списками Дзял. і сп. Вил., Слуцьк. та Фирл. полягає в тому, що в останніх міститься дозвіл заставляти тільки в інтересах військової служби, а за Дз. до того і „на свою потребу“.

У протилежність всій попередній історичній обстанові та всім спискам Статута список Свідзинського оголошує:

„Thesz wssthawyem ysz умуємуа на wyeczność nykth przedacz nye moze“.

Така заборона виринає зовсім несподівано, бо попередній артикул того-ж-таки списка як-раз дозволяє відчужувати $\frac{1}{3}$ нерухомости, встановлюючи різні правила юридичного оформлення відчужування. Далі, решта арт. 16-го викладає, хоча й несправно, норму, згідну з іншими списками, про право заставляти $\frac{2}{3}$ нерухомости. Отже, таку суперечність можна пояснити тільки властивою переписувачеві невдумливістю та неохайністю.

Переписувач, далі, не замислювавсь над окремими словами та термінами і записував слова зовні подібні, дарма що через це втрачавсь сенс. Так, в арт. 22 розд. I-го він замість:

„ото всех беремен повозовых, которые подводами зовут“—
(лат. транскр.: „kotoryje podwodami zowut“¹⁾),

написав так:

„...brzemyon powoznych, kthory podany zowia“.

¹⁾ Р. И. Б. XX, Л. М. I, с. 827.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{II \cdot A}{6}$, а. 91.

Далі, замість:

„Ку паленю плиты и ванна (ku paleniu plity i warpa“) ¹⁾

Написав:

„Ку руенуа czegly“

У початковому арт. (за сп. Дз. — без нумерації): „Повинен каждый войну служить“ Розд. II переписувач, написавши инакше одно слово, перекрутив такий вираз:

„Тот маеть сам ехати и служити, подле важности (waznosti) имени своего“.

Він написав так:

„then ma sam yechacz y szluszycz vedlug dawnosczy ymьe-
нуа swoyego“ ²⁾.

Отже він поплутав „важность“ з давністю.

В арт. 6, розд. II (сп. Дз.) переписувач невірно виклав вираз:

„ани таковых выступных мають перед нами таити (taiti)“.

Він написав:

„any thakowych wysthьpnuch maуą przoth namy sthawycz“ ³⁾.

Через це виник зовсім протилежний зміст.

Навіть більше. Переписувач, очевидно, деяких руських термінів і зовсім не розумів. Так, коли йому в арт. 4, розд. III зустрілося слово „децких“, то він це слово проминув, залишивши для нього порожнє місце ⁴⁾.

Отже порівняльна аналіза тексту в сп. Свідзинського не дає підстав вбачати в ньому якогось проекта Статута. За оригінал цього списку був якийсь текст Статута, хоч може й раніший за всі відомі тепер списки. Авторова робота була надзвичайно неохайна. Численні помилки, прогалини, скорочення свідчать про невдумливе, позверхове ставлення автора до праці, навіть більше — примушують запідозрювати загальну невідготованість автора до справи, до якої він узявсь. Можна припустити, що це був поляк, не зовсім обізнаний з руською мовою, а може й далекий від юриспруденції. Він писав, очевидно, для себе, бо не виписав цілком господарського титула з початку списку — цього не зробив би литовець, коли-б працював був на власну потребу, а тим більш — офіційно. Свою роботу автор не довів до кінця, та навряд чи отакий список був корисний для практичного вжитку.

¹⁾ Zbiór, с. 164. ²⁾ Zbiór, с. 170. ³⁾ Zbiór, с. 178.

⁴⁾ Як каже Дз., „Wyraz dzieckich opuszczony tylko miejsce na niego zostawione w Kodexie Swięz.“, — Zbiór, с. 187.

Самий характер помилок у тексті Свідз. звертає увагу. В 12-му арт., розд. II, автор замість „сплошенством“ — написав: „s poszelsthwem“. Чому він так чудно викрутив це слово? На нашу думку, помилку можна пояснити, якщо написати це слово латинськими літерами: „spłoszenstwem“, як і інші слова, що їх невірно написав автор: „thaycz“ (тайти) — „sthawucz“; „у упуч“ — „у опуч“; — „ważnoszczi“ — „dawnoszczy“ etc. Отже можна припустити, що автор не сам перекладав руського текста, а мав вже готовий польський переклад, якого скорочено та не уважно переписував.

Наукова вартість списку Свідзинського полягає тільки в тому, що він виявляє, як широко цікавилися поляки Статутом 1529 р.

VI.

Аналіза коротких та поширених списків Литовського Статуту 1529 р.

Навіть позверховий огляд шістьох списків Статута дає змогу розподілити їх на дві групи. Перша група охоплює списки Дзялинського, Фирліївський та переклад латинський (— порицько-пулавський). Вони становлять собою коротку редакцію Статута; загальна кількість артикулів у них значно менша за інших списків Статута. А втім і вони не цілком тотожні, а одрізняються один од одного кількістю артикулів (хоча й дуже мало), формулюванням, розподілом на артикули, нумерацією. — До другої групи належать списки: Виленський, Слуцький та пдльський переклад — Остробрамський. В основі цих списків лежить широка редакція Статута.

Характерніша риса списків Статута широкої редакції полягає в тому, що вони містять у собі не тільки деякі артикули з явно зміненим змістом, порівнюючи з короткою редакцією, але, головне, низку таких артикулів, що їх у першій групі списків і зовсім немає.

Отож виникає питання, як оцінювати пропуски оцих артикулів? Відсутність артикулів, сама по собі, ще не доводить, що списки першої групи ранішого походження; адже-ж можна легко припустити, що переписувачі могли з своєї волі випускати ті артикули, що вийшли з ужитку, то-що. З другого боку можна вважати й так, що навпаки, коли коротка редакція в своєму змісті матиме норми близькі до часу видання Статута, то широка редакція повинна мати зміни, додатки, переробки редакції короткої. Єдиною методою, що може підперти погляд на коротку редакцію, як на ранішу, може бути тільки хронологічна перевірка відповідних артикулів судовою практикою.

Порівняймо передусім такі артикули двох редакцій, зміст яких безперечно свідчить про пізніше походження широкої редакції Статута ¹⁾.

¹⁾ Ми наводимо артикули в порядку і їх внутрішньої довідности.

I. — Надзвичайно важливі одміни містить артикул у розд. VI, що встановлює терміни судових сесій панів-рад у Вильні.

Сп. Дз. і Фирл.
Заголовок арт. 4:

„А для кривд судити паном, зъезджати ся у двух неделях, вступивши в пост“.

Сп. Вил. і Слуц.
Заголовок арт. 5:

„А для кривд шляхты судити паном зъѣзжчати ся на месту положоное до Вилни на два роки: первы рокъ о семой суботе, а другий рок о светом Покрове“.

Відповідно до заголовка, і зміст артикулів не однаковий:

Сп. Д. і Ф.

Теж уставуем, для кривд шляхты, которые ся от панов деють або от врадников наших и панских, в землях, и в грабежах, в розбоех, в квалтех, и в головщинах, або теж и mezi паны самими и их поддаными; для чого ж уставуем на зъеханье таковых дел, рок на году на который панове повинни будутъ зъезджати ся на месту положоное до Вилни; а жадне ся не маеть ничим вымовляти, кром одно хоробы: вступивши в пост две недели, на котором року, яко на завитом каждый пан маеть быти один одному прав...

Сп. Вил. і Сл.

Теж уставуем для кривдъ шляхты, которые ся от пановъ деють або урадников наших панских в землях въ грабежах у квалтех и вголовщинах, або теж и mezi паны самими и их поддаными; для чого ж уставуем на зъехане таковых дель два роки на годъ, на которые панове повинни будутъ зъезжчати ся на месту положоное до Вилни, а жаден ся не маеть ничимъ вымовляти кром одной хоробы о семой суботе а о светом покрове на которых же речах (роках?), яко на завитых каждый пан один одному маеть быти правъ...

I по інших артикулах у зазначених списках Статута дотримано оцих термінів.

Арт. 5 сп. Дз і Ф.

...Естлиж бы ся на том сойме справедливость не стала: тогды оный позванный маеть стати перед паны радами на тот рок, который есмо паном радам нашим каждого году положили збирати ся до Вилни для тых судов, вступивши в пост великий у двух неделях. А панове на тот рок собравши ся до Вилни, повинни будутъ вси дела тые судити и им досыть чинити, не розъездчаючи ся, которые на тот рок будут позваны..

Арт. 6 сп. Вил. і Сл.

...Естлижбыся на том сойме справедливость не стала; тогды оный позванный маеть стати перед паны радами на тые роки, которые есмо паном радом каждого року положили збиратися до Вилни, будутъ вси дѣла тые судити и имъ до сыт чинити нерозезчаючи ся, которые будутъ на тые роки позваны...

Який-же з цих термінів був пізніший? Джерела підтверджують, що термін „зъеханя панов рад“ для судової розправи був установлений у первісному Статуті 1529 р. такий самий, як це зазначено в короткій редакції.

Передусім про це свідчить лист короля Сигізмунда, надісланий 19 листопада 1529 р. до старости Володимирського кн. Андрія Сангушка та його сина Федора за-для скарги дворянина господарського Яна Светицького, що вони йому відповідати на суді не хотіли, бо, мовляв, він їх не господарськими позовами на суд покликав:

„Прото жъ приказуем вамъ, — писав король — ажъ бы есте стали подъ страченъемъ права на року земскомъ, который есмо всимъ подданым нашим великого князства Литовского положили, вступивши въ великий постъ, в двухъ неделяхъ передъ паны радами нашими ихъ милостью, которые ся к тому року на съемъ будутъ“¹⁾.

Отже в цьому листі буквально процитовано постанову Статута короткої редакції про з'їзд панів один раз на рік „вступивши въ великий постъ в двухъ неделяхъ“.

½ Листування короля Сигізмунда з панами-радою за 1529–1531 рр. підтверджує, що строк судової сесії панів-ради, визначений в сп. Дз., Фирл. і Лит., збігається із текстом автентичного списка Статута 1529 р. Отож, король писав:

„Тежъ што есьмо будучы в тамошнемъ паньстве нашомъ великомъ князстве со всеми вашою милостью паны радами нашими и со всеми землями поддаными нашими умыслили и встановили на каждый годъ съемъ судовый у Вильни мети, уступившы у постъ великий у дву неделяхъ“²⁾.

Р. 1530 господар надіслав листа старості Берестейському п. Станіславу Ілліничу в справі його з братами Чижамі і боярами Бернарновичами та Протасовичами про всякі кривди. Викладаючи в листі детально суть справи, господар згадує про строк, що був призначений судитися перед панами-радою:

„дали теж вам до пановъ рад наших на съемъ на рокъ, уступившы у постъ великий у дву неделяхъ“³⁾.

Р. 1534 березня 20 дня, „оповедался“ королеві Панас Мутикольський, що він позвав п. Яна Іллінича про входи пущі Шерешовської:

„на рокъ уступивши у постъ великий другое недели у четвергъ“⁴⁾.

Пан Ян, не схотівши з ним розправитись, з Вильна геть поїхав. Цю заяву було записано до книг.

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{23}$, а. 14.

²⁾ Докум. Моск. Арх. Мин. Юст., т. I, М. 1897, стор. 528.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{4}$, а. 337.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{8}$, а. 124 звор — 125.

Оцею судовий рок був дійсний аж у 1539 році. Отож, 10 лютого 1539 р. в справі пані Світицької з ки. Андрієм Сангушком король, описуючи в судовому листі, як п. Світицька кілька разів князя позивала, зазначає:

„а потомъ иншии позвы в насъ оземши противъ князя Андрея и сына его, князя Федора Санкгушковичовъ, под страченьемъ всее речи своее на сеймъ, который бываетъ каждого року у князстве нашомъ великомъ Литовскомъ, вступивши в постъ великий, о двухъ неделяхъ до Вильни перед пановъ радъ нашихъ позвали“¹⁾.

Але вже в 1540 році сталася зміна: один рок судовий був замінений на два. Так, в судовому процесі 1540 р. між п. Юрієм Остиковичем та дворянином господарським п. Мик. Врелевським господар ухвалив вирока, де згадується судовий строк „о семой суботе“, запроваджений в сп. Вил. і Слуцькому:

„И рачил былъ его милость положить на томъ, ижъ мель панъ Юрей перед его милостью без жадныхъ вжо позвовъ и листов стати по окончанью сойму виленьского, который о семой суботе бываетъ, в шести неделяхъ“²⁾.

Далі, що-року в Вильні відбувалися вже дві судові сесії панів-ради. На практиці перша судова сесія тягнулась увесь великий піст з найпершого аж до останнього тижня. Друга-ж сесія визначалася не святом Покрови (1-го жовтня), як у сп. Вил. і Сл., а днем святого Михайла (30 вересня).

Так, р. 1546 з приводу справи між бискупом Жомойтським Венцлавом з конюшим Троцьким п. Іваном Гриньковичем про землю Ганусовщину, король казав до книг записати „отложенъ року“ на инший час:

„ижъ который рокъ за преложеньемъ короля его милости с первшихъ роковъ судовыхъ великого прошлого посту на теперешъним роки судовыи день светого Михала прошлого римъского свята припаль... рачил его милость... тую реч отложить на другии роки судовыи, вступивъши в постъ великий на первую неделю инъдикта пятого“³⁾.

У 1547 р. було відкладено багато справ за чергою на увесь великий піст⁴⁾. Те-ж саме було і в 1548 р. Приїхавши з Корони Польської з сойму Петроковського і бувши в Вильні р. 1548 березня 13 дня инд. 6:

„з роковъ судовыхъ великого посту отъкладаючи его милость рачил тые sprawy на первой: отложил справу Яновой Ириковича Ядвиги Юндиловны з войскою Городенскою

¹⁾ Arch. ks. Sang., IV, стор. 183, CXLV.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{10}$, а. 42.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{I. A.}}{29}$, а. 1.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{20}$, а. 39, 44, 48, 49 та инші.

Миколаевою Юндиловою о некоторые скарбы, — на другие роки судовые светого Михала пришлого римского свята которое будет в ынъдикте семомъ¹⁾).

На Виленському соймі 1551 р. господар у своєму „отказе“ шляхті знову встановив один строк для з'їздів панів-рад:

„А кому бы ся отъ пановъ воеводъ альбо отъ старость ви-дело быти съ кривъдою, тотъ можетъ по сказанью отозвати ся до господаря его милости, альбо до пановъ радъ на роки судовые великіе; а роки судовые великіе господарськіе для тыхъ росправъ, которые ся деють межи паны хоругонными и тежъ межи тыми, которіе въ поветехъ не седять, мають быти одинъ разъ на годъ сужоны, то есть на Светыи Марътинъ“...

Цей термін був установлений і для інших справ за апеляцією.

2.— Арт. 4 розд. VI, за сп. В. і С., містить текст, що відрізняється від відповідного арт. 3 за сп. Дз. і Фил.— „О кривды какъ мают позвы господарскими панов воевод и старост и иных врядниковъ ку праву позывати“.

Одміна торкається засобів позивання до суду.

Сп. Дз. і Фирл.

...А веджо инакшим обичаем не маеть позывати, толко оземши вижа у дворе нашом, который будетъ наближей имения того пана, або землянина, которого позывати будетъ и ктому ещо сторону людей добрых и перед вижом и стороною, маеть позывати ку тым роком, которые есмо праву подданым нашим положили.

А оные речи подле старого обичая, то ест, естлибы чиему человеку, от чиего человека злодейство стало, або бой, або грабеж стало ся, або головщина межи мужики або иные некоторые речи, которые ся часто кротъ пригодають у суседстве: тогды маеть обослати оного пана, просячи справедливости, раз и два, а естли на то справедливости не вчинит, тогды маеть также его припозивати, перед судью, в котором повете мешкаеть.

Сп. Вилен.

... А вшакже панов, которые не судется у поветех, маеть позывати позвы нашими або панов за четыре недели на каждому местцу, ижъ не толко в дому але где колве его наидет, воземши сторону людей добрых двух або трех шляхтичов, а он маеть позвы взяти и на тому року стати, и повинен отказывати, яко на року завитом.

Также и земля далеких яко Киевское так и Волынское Полоцкое Витебское Жомоцкое маеть позывати перед тыми роки, потому ж за чотыри недели для дороги далекое.

А шляхту которые сут у поветах, маеть позывати стороною на который рок усхочет подле старого обичая, то ест яко и о имения и о реч рухомую, так и о вси речы, естли быся чиему человекъ от чиего человекъ злодейство ста-

¹⁾ Лит. Метр. II А, а. 61.

ло, або бои або грабеж стался або головщина межи мужики або иные некоторые речи, которые ся часто крот пригожають у суседстве; тогда мает обослати оного пана просячи справедливости раз и два, а естли на то справедливости не вчинить, тогда мает его также позвати перед воеводу, у котором повете мешкает...

Отже одміни в цих списках досить змістовні:

1) Сп. Вил. відрізняє „панов которые не судятся в поветех“ та „шляхту, которые сут в поветех“. — Сп. Дзял. цієї відміни не має.

2) Сп. Вил. встановлює отакі роки позивання: а) для панів непідлеглих повітовій юрисдикції — за чотири тижні на будь-якому місці; б) для повітової шляхти — будь-який строк. — Сп. Дзял. встановлює взагалі позивання на ті роки „которые есмо праву подданым нашим положили“.

3) Сп. Вилен. містить пільгу для кресів позивати до господарського суду „за чотири недели, как и панов, которые не судятся в повете“. — Сп. Дзял. цієї норми зовсім не має.

Отже, сп. Дзял. встановлює загальну норму, а Сп. Вил. вносить низку конкретних поправок та доповнень.

За такий виняток, між иншим, є привилей що-до позивання з кресів. Безперечно, практична потреба в більших строках позивання „для дороги далекое“, повинна була з'ясуватися незабаром після видання Статута. Коли це сталося, ми не знаємо, а втім є пізніші дані, що вказують на існування цієї пільги. Так, 2 листопада 1546 р. виленський боярин Селецький покликав господарськими позвами на господарський суд на 12 листопада того-ж-таки року боярина витебського Курейшова, що приїхав до Вильни „у справе земской замку Витепского за посланым братьи своее“. Брати Курейшові заперечували проти позивання так: 1) вони приїхали до Вильни не в своїх особистих справах; 2) позви їх подано „не у Витепску на местцу, але тут у Вилни“; 3) згідно з їхнім земським привилеем „не маеть нихто Витблянь с повету ихъ вызывати черезъ так далекую дорогу, яко людей вкрайныхъ“¹⁾.

Окрім наведених вище одмін сп. Вил. містить ще надзвичайно важливу для нашого дослідження приписку, що її зовсім немає в сп. Дзял. і Фирл. Мова тут:

1) про відстрочку відповідачеві, коли він не має відповідних документів, потрібних щоб судитись.

„А естли хто кого позовет на который рок о имене, а он поведит, иж маеть листы, а для короткого року положить их не может; тогда мает ему рок быти положон две недели“...

¹⁾ І. Малиновскій, Сборн. матер., относ. къ ист. Пановъ Рады вел. кн. Лит. III. 1906, с. 364.

2) Установлюється право позовника вручити позови і не особисто (не на місці перебування) відповідачеві, якщо цей ховатиметься. Але це є норма, що її первісний текст Статута не знав, як це видно з заяви 1540 р. пана Щасного Юревича Іллінич старостича Берестейського. Він скарживсь королеві, що п. Іван Богушевич прислав до його маєтку Білого, що він держить у Берестейському повіті, позиваючи його позовами господарськими.

„И тые позвы на томъ имену пометал, жебы онъ ку росправе ему передъ господаремъ королемъ его милостю стал, в который жо час онъ в томъ имену своемъ не был, нижъли у другомъ имену своемъ Намири мешкал“.

Отож пан Щасний такий спосіб позивання уважав за велике порушення права і покликавсь на правну норму, що діяла в Литовському князівстві:

„Ижъ того николи в панстве его милости господарскомъ князстве великомъ Литовскомъ не бывало, жебы мел хто кого у кривъдах своих не обълчне позывати и позвы на имену класти“.

Як казав п. Щасний, отакий порядок існує тільки в повітах Дорогицькому, Більському та Мільницькому за польським правом, що згідно з ним:

„ижъ которого бы именя кому кривъда ся деяла, а того бы пана в имену не было, тогда позвы на томъ имену его бывають кладены, а водле права великого князства Литовского тотъ обычай ся не заховываеть“.

Король у своєму рішенці не заперечував, що за польським і литовським правом є різні порядки позивання, а тільки наказав перевірити, чи справді маєток Біле, де покладено позови, міститься в Берестейському повіті ¹⁾.

А втім, литовський порядок позивання давав змогу несумлінно ухилятися від суду, надто, коли у відповідача було декілька маєтків. Отож, польське право було вигідніше і тому шляхта на Берестейському соймі 1544 року піднесла перед урядом прохання, щоб можна було позови покладати просто на відповідачевому дворі, а не давати йому до рук обов'язково особисто. Уряд підтвердив це прохання. Співставляючи законодавчий акт 1544 р. з останньою частиною арт. 4, розд. VI, за сп. Вил. і Слуцьким, бачимо, що цей акт був дописаний до оригіналу сп. Вил. і Слуцького.

„Отказ от господаря короля“

Сп. Вил.

А што ся тѣкнетъ прозбы вашое о вижи, ино его милость господаръ на томъ тую речъ оставляетъ, жебы вижы водле старого обычая

¹⁾ Лит. Митр. I. A. $\frac{1}{23}$, а. 196 зв. — 197.

позывали, а тым, которыи ся отъ позвовъ крыють, або до себе не пуцають, альбо тежъ тыи въ тыхъ именьяхъ, съ которыми ся кривѣда дееть, не часто бывають, тогда мають позвы черезъ вижа и пры шляхте явне ихъ в рядникомъ альбо тивуномъ и рикуньемъ быти даваны, а естли бы они не хотели ихъ прыймовати тогда мають за осветьченьемъ кладены быти у дворехъ ихъ, съ которыхъ ся тыи кривѣды будутъ кому деяти“¹⁾).

...„Вшакже естли быся хто крыл перед позвы, а в дому было бы его не найдено; тогда мает позвы дати тивуну, а не будет ли тивуна ино рикунь и альбо хто в том дворе будет, и рок положити мает оный, кого позовет ку праву стати“...

Оця нова встановлена на Берестейському соймі р. 1547 норма, яка основа, увійшла й до Статуту 1566 р. (розд. IV, арт. 9).

3. — Арт. 28-го розд. XIII за сп. Вил. і Слуц. в списках Дзял. і Фирл. зовсім немає. Отже гіпотетично можна було б уважати цей артикул за норму пізнішого походження, що її в первісному тексті Статута не було. Але й фактичні дані стверджують наше припущення.

Арт. 28-й встановлює для двору панського, князівського або-ж господарського обов'язок безоплатно повертати принесене туди „лицо“, покрадену річ у тому випадкові, коли лице дуже цінне — „а было бы тое лицо речъ важная, альбо шаты або сребро або кони добрые“, а злодій був-би неспроможним вишкодити потерпілого.

Порівнюючи цей арт. з арт. 17 і 18 того-ж розд. (сп. Вил.), можна побачити деяку суперечність у долі лица принесеного на двір.

За передстатутного періоду, коли панував сепаратизм звичаєвого права, в кожній окремії землі діяли різні та суперечні одна одній норми, що регулювали питання про „лицо“. Так, напр., у Витебській землі лице завсіди повертали скривдженому та аж ніяк не залишали в дворі господарському. У Київській землі лице йшло на двір лиш тоді, коли злодій був спроможний вишкодити скривдженого. У Волинській землі діяло правило: „поличное тому, на чьемъ имѣньи злодѣя изымають“²⁾).

Статут 1529 р. встановив такий порядок. За загальним правилом, той, у кого виявлено покрадену річ, повинен довести, що він здобув її сумлінно, — або зводом або виказами баришівників учасників акції, через яку річ перейшла до нього (арт. 17, сп. Вил.). У крайньому разі він мав право подати свідчення звичайних сторонніх вірогідних людей, які-б доводили, що він сумлінно здобув річ. У такому разі відповідач повинен повернути спірну річ справжньому власникові, а свої гроші втрачає, зберігаючи, звичайно, право позову до продавця (арт. 18).

¹⁾ Рус. Ист. Библ., т. XXX. Лит. Метр. Отд. Первый — Второй. Часть третья: Книги Публ. Дѣл. Томъ первый. Юрьевъ 1914, с. 128.

²⁾ Ясинскій, Уст. земск. грам. Лит.-рус. госуд. К. 1889, стор. 177—179.

Але-ж, якщо він жадних доводів не подасть, то повинен заплатити скривдженому збитки з нав'язкою. Коли лице було принесено чи приведено до вряника господарського:

„то мает у дворе нашом остати, нижли бы тот виноватый тое лицо во вряника нашего ценою выкупил“ (арт. 17).

Звичайно покрадену річ забирали на двір того володільця, що на його терені було захоплено з лицем злодія (арт. 4, розд. XIII). Разом із тим Статут дозволяє й викупати лице, тільки-ж за справжньою вартістю вкраденого — „ценою“. Тимчасом арт. 28 примушує двір, коли злодій неспроможний, „даром“ віддати лице, надто цінне.

Порядок, установлений в арт. 17 й 18, безперечно, був невідгідний для людности. Розуміється, публічний момент тут виявлявся, бо-ж злодія вішали, але приватні майнові інтереси скривдженого зазнавали шкоди. Отож, зреформувати цей порядок і намагалася шляхта на Виленському соймі 1551 р. Вона прохала короля:

„абы лицо злодейское великое з двора выкупано польтиною грошей, а малое лицо шацунъком, чого бы стояло“.

Отож, за Статутом (арт. 17) треба було викупати всяку річ „ценою“, а шляхта домагалася, щоб установлено викуп за собівартістю тільки для нецінних речей.

Господар завдовольнив жадання шляхти, встановивши такі норми:

„Ижь кожъдое лицо великое, которое бы стояло ста копъ грошей и большъ, тогда таковое лицо маеть быти окуповано польтиною грошей; а тое лицо, которое бы стояло меньшей десяти копъ грошей, тогда маеть быть выкуповано дванадцатьма грошъми“...

Опріч цього встановлено спеціальну норму на той випадок, коли-б злодій був неспроможний. Наведімо її текст поруч із 28 арт., XIII розд.:

Арт. 28:

„Отказъ“ короля:

„К тому уставуем, естлибы лицо было принесено до двора нашего або князского и панского, а было бы тое лицо речъ важная, або шаты або сребро або кони добрые, а того злодея маестност не змогла бы чым з дому его шкодному заплатити; тогда таковое лицо важное з двора нашего также и князского и панского маеть даром вернено быти тому, чье будет, а тот злодей нашибеницу, в кого тое лицо застато будет“...

„...а естли бы злодей не мель чымъ платити, тогда лицо з двора маеть даръмо выдано быти, а злодей нехай висить“...¹⁾).

¹⁾ Р. И. Б. XXX, стор. 192.

Отже, складач оригіналу Вил. та Слуц. списків вніс до XIII розд. не всього законодавчого акта 1551 р., а тільки частину його, зробивши з неї окремого артикула.

4. — Арт. 27, розд. VII, за сп. Дзял. і Фирл. (аналогічний арт. 28 за сп. Вил. і Сл.) трактує про давність, установлюючи різні строки за різні правопорушення. Згадуються такі злочини: гвалт, злодійство, грабунк, бій. Опріч цих, не зовсім до речі, згадується давність у таких випадках: 1) якщо „чий человек за кого зашоль“, 2) якщо „кто по ком ручил“.

Одміна по суті поміж текстами двох редакцій Статута полягає в тому, що давність за „бой“ у сп. Дз. і Фирл. установлено — 10 років, тимчасом як у сп. Вил. і Сл. — 3 роки.

Сп. Дз. і Фирл.

„Теж если бы хто кому кгвалт вчинил, або злодейство, або чий человек за кого зашол, або хто по ком рачил або кому бой, або грабеж вчинил; а будеть тот молчати десять лет: тот о тые речы маеть теж молчати вечне.

А кому ся от кого кгвалт стал, а до трех год молчал, от маеть вечне молчати“.

Сп. Вил. і Сл.

„Теж если бы хто кому кгвалт учинил або злодейство, або чий человек за кого зашол, або хто по комъ ручиль, або кому грабежи вчинил, а будеть молчати десет лет, тот о тые речы мает теж молчати вечне.

А кому ся от кого кгвалт стал або бой, а до трех год молчалъ, тот мает о том вечне молчати“.

А втім є підстави гадати, що тут немає ані суперечности, ані якоїсь помилки переписувачів. Що-ж до Статуту 1566 р., то в ньому трирічна давність гасить усі зазначені правопорушення:

„Уставуем, кгда бы хто кому кгвалтъ учиниль або злодѣйство, шкоду або який грабежъ, а тотъ бы молчалъ отъ того часу, яко се то стало три годы, вжо о то будеть вѣчнѣ молчати“ (арт. 32, розд. XI).

Коли припустити, що автентичний текст Статута 1529 р. містив тільки 10-річну давність, а трирічна давність почала втілюватися поступінно, то тоді сп. Вил. і Слуц. відбили частково цей процес заміни давнісних строків за добу від I-го до II-го Статутів. Цікаво відзначити, що, як каже Дзялинський, у кодексі Фирліївському слова: „а кому ся от кого кгвалт стал, а до трех год молчал...“ починається з другого рядка з великої червоної літери¹⁾.

Артикул 27, розд. VII (сп. Дз.) про давнісні строки (27, розд. VII, сп. Дз.) згадує про гвалт двічі. У першій частині артикула гвалт визначає широке поняття злочину, що в нього ввійдять злодійство, бій, грабіж. Для цих видів гвалту встановлюється 10-річна давність. У другій

¹⁾ Zbiór praw litewskich, стор. 296, прим. 22.

частині артикула гвалт має значіння самовправства, що для нього встановлено 3-річну давність. Пояснити, чом у тому самому артикулі вміщено різні строки за гвалт — инакше не можна. Це стверджує і судова практика господарського суду.

Р. 1541 скарживсь на господарському суді боярин Здитовський Валентій Білий на боярину Ганну Крупську, що вона, наславши своїх людей на його поле, жито й коней гвалтом побрала. Що-до коня, то панирада питали Білого, коли саме вона у нього коня взяла. Він сказав, що вісім років тому. Отже, панирада вирішили:

„А такъ кгда тому давност через три годы минуло, а о то ся он не припоминал, в томъ ихъ милость наши паню Анну праву“¹⁾.

Року 1542 боярин Троцький Якуб Семенович скарживсь на паню Ганну Олехнову Скорутину, що вона гвалтом побрала на сіножаті його табун коней та свиреп; потім вона всього табуна з свого двору вигнала, а одного коня-валаха у себе й досі залишила. На це повірений пані Скорутиної п. Жебридовський запитав: „яко то давный квалт и грабеж“. Якуб відповів — щось із п'ять років. Тоді п. Жебридовський прохав:

„абы сторона его захована во спокои в томъ за давностю земскою водлугъ статуту, кгдаж квалтъ до трехъ лет замолчаный гаснет давностю“²⁾.

Якуб не міг довести, що він справді перервав давність. Тим-то суд визнав пгю Скорутину за правую.

Року 1542 скарживсь господареві Крозький олтариста Андрій на жомойтського боярина Гришка Миколайовича, що цей чоловіка, наданого на костьол, на ім'я Беняша Можойтя, безправно піймавши, казав повісити. Гришко відповів, що він спіймав того Беняша з лицем, як злодія, а судив його в присутності людей добрих, знов-же й повішено Беняша вже аж шість років тому. Андрій і сам ствердив, що того чоловіка повішено п'ять років тому, тільки-ж певних доводів перерви давнісного строку не подав. Отже суд, того вислухавши:

„казали есмо статута земський отворыти, гдеж стоить описано: „хто бы квалтъ три годы в молчаньи былъ, тот мает вечне мольчати“...³⁾.

На цій підставі визнали того Гришка за правого.

До Статуту 1529 р. певних для всієї держави давнісних строків взагалі, і для втікачів панських людей, зокрема — встановлено не було. Це видно з листа королівського р. 1525 до старости Луцького кн. Федора Чарторийського з приводу скарги міщан міста Луцького на князів

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{27}$, а. 15.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{27}$, а. 240 звор.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{6}$, а. 396 звор.

і панів землі Волинської, неначе-б ці хочуть виводити з Луцького, як отчичів, своїх людей, що сидять по двацять та трицять років. Міщани покликалися на те, що:

„в земли волинской тотъ обычай есть: за кимъ коли с них заседит который человекъ десет летъ, то вже будетъ за отчича мети“.

Отже, на підставі цієї норми звичаєвого права волинської землі господар заборонив панам волинським виводити з місць своїх людей, коли змине 10-річний давнісний строк. Але цікаво для нас те, що господар визнав за доцільне цю місцеву юридичну норму застосувати в усій державі:

„а мы, господарь, и овшем можемъ себе такъ жо право в местех наших вчинити“¹⁾.

І справді, Статут 1529 року запровадив 10-річну давність як-раз у тому випадкові, коли „чий человекъ за кого зашол“, поширивши, разом із тим, цей строк і на інші правопорушення, зазначені в арт. 27, розд. VII (сп. Дзял.).

Проте, на Берестейському соймі р. 1547 шляхта скаржилася, що Виленські міщани не видають утікачів людей панських, очевидно вважаючи 10 років за занадто великий строк. Це видно з „отказа“ господаря, який встановив 3-річний давнісний строк, але тільки для тих отчизних людей, що:

„зашли до места Виленского отъ того теперешнего валного сойму назадъ отъ трехъ летъ и заседели в жо тыи три лета во въпокои“²⁾.

На всі-ж майбутні випадки встановлюється звичайні 10 років давности.

Хоча всі списки одностайно встановлюють 10 років давнісного строку „за грабежъ“, а втім, за кілька років після видання Статута для цього злочину, 10-річний строк зменшується на 3 роки. Про це свідчить та-ж судова практика господарського суду.

Р. 1541 скарживсь п. Григорий Григорович Остиковича, крайчий господарський, на брата свого п. Юрія, що той не хоче виплатити йому двох тисяч кіп грошей, своєї діляниці батьківщини, та „накладовъ“, що їх витратив, правуючись за майно небіжчика брата їх, захоплене од п. Радиви́ла. Пан Юрій що-до „сумъ оных пеняжных двух тысячей“ чинив опір, боронячися давністю та кажучи, що „дель“ між ними був ще за небіжчика брата їх Станіслава, „а вже, дей, тому минуло лет двадцать и чотыри“. Чому-ж п. Григорий проминув не одну земську давність, чому „припоминая“ не чинив ані тоді, ані згодом? Отже, пан Юрій прохав:

„абы за давностью земскою а за замолчаньемъ пана крайчого захован от него во спокои, и бралъся ку Статуту, где напи-

¹⁾ Лит. Метр., Кн. Зап. 14, стор. 249—250.

²⁾ Р. И. Б., т. XXX, стор. 152.

сано: ижъ каждый дел, давностью умоцненный, мает быти держанъ вечне“.

Покликавсь п. Юрій на Статут вірно, бо, справді, арт. 20, розд. VIII сп. Дз. (арт. 24 сп. Вил.) встановлює непорушність розподілу майна між братами, коли зминула 10-річна давність. Але Статут передбачає розподіл тільки нерухомого майна („имене сумесное неразделное“), а не грошей. Тому п. Юрій уважав за недостатне покликатися тільки на цього артикула, а висунув ще додаткову аргументацію. Він вказав, що:

„досыть давности и трех лет о реч тую, яко о рухомую, а яко о грабеж, бо, дей, хто держыт чые рухомое, за деливши его, то, дей, грабежу ся ровняет“.

Отже, як гадав п. Юрій, поділ рухомого майна теж повинен мати трирічну давність, що її узагалі застосовували і до рухомих речей, і до грабіжки. Якщо взятися перевіряти аргументи п. Юрія за відомими тепер списками, то довелось-б їх цілком відкинути, бо, 1) грабіжку гасить не 3-річна, а 10-річна давність, а по-друге, 3-річної давности на рухомі речі і взагалі в жадному з відомих списків немає. А втім, п. Юрій усе-ж-таки був правий. За його часів 3-річну давність на рухомі речі справді було запроваджено до Статуту. Про це довідуємося з судового вироку Городенського земського суду р. 1541 в справі мураля Миклоша Вешевича з боярином господарським Іваном Рацом про вісімдесят грошей. Суд визнав Раца за правого на підставі Статута:

„водлугъ Статуту правъ писанныхъ, якъ въ книгахъ описуетъ: — хто бы рухомой речи въ молчаньи 3 годы былъ, тотъ ма на веки молчати“²⁾.

Що-до давности за „бой“, то акти подають дані, які яскраво характеризують розбіжність уживаних тоді списків Статута.

Р. 1540 на господарському суді відбувсь судовий процес між князем Юрієм Слуцьким та Менським городничим п. Гринашкою Шолухою. Цікавий він тим, що сторони весь час провадили формально-юридичне змагання. Між иншим, позовник Шолуха казав, що хоч відколи князь Слуцький вчинив правопорушення зминуло чимало часу, він усе-ж-таки не мовчав, і на довід подав судові позовні листи, писані рр. 1529, 1535, та ще інші позви. На це повірений князя одповів, що та скарга п. Шолухи що-до гвалту та боїв не має бути заслухана на суді тому:

„штожь дей замешкана есть черезъ давност земьскую не одну, бо дей хто кгвалту або бою до трех летъ замольчуть, тотъ вжо в праве мовити о томъ мествца не маеть“.

Повірений одзначав, що між першим позовом п. Шолухи на князя (1529 р.) і другим (1535 р.) не одна давність минула. Зазначений 3-річний строк давности за бій відповідає текстові як-раз списків Вил. і Сл. Якщо-б цю норму було визнано, то господарський суд мусів-би був

¹⁾ И. Малиновскій, Сборн. Матер., стор. 357—360.

²⁾ А. В. К., XVII, № 673.

на ню зважити. Але пани-ради вирішили, що п. Шолуха давности не пропустив:

„иждь давность земская ему в томъ шкодити не маеть, а повинна ему сторона противная на жалобу его отъказывати“¹⁾).

А втім, у цій справі не ясно, чи визнав господарський суд саму норму, що навела сторона? На це знаходимо відповідь в іншому акті.

Року 1546 перед господарем і панами-радою скаржилася Ганна Лаврінівна Тальвотівна, за першим чоловіком — Павлова Салогубовая, про те, що виленський господарський боярин Ян Зелепуга найшов на її двір та саму її збив. Спочатку Зелепуга виставив усякі формальні заперечення, щоб зірвати справу, а по тому добровільно в право вступив і одказувати почав:

„Сама сторона посветча, — казав він — же тот бой за живота мужа ее сталь ся, чому вжо три года; а хто бою молчить до трех год, тотъ его не маеть поискивати“.

Супротивна сторона на це показала позов, що ним чоловік її пан Павло позивав Зелепугу. Цей позивання того не визнав.

Отже і в даному випадкові зустрічаємо знову покликання на 3-річну давність за бій, що знову відповідає текстові сп. Вил. і Сл. Але-ж судовий вирок був протилежний. Він звучить:

„Тотъ позов за припоминанье при моцы оставленъ, а хотя бы того позву не было, тогда давности бой не зашла, бо в статуте описано — давность бою десеть летъ“²⁾).

Таким чином, оцей вирок розв'язує питання про різночитання списків Статуту що-до терміну давности. Коли сторони покликалися на 3-річну давність за бій, вони робили це свідомо, маючи списки подібні до оригіналу списку Виленського, де так і було написано. Але-ж зменшення давнісного терміну було запроваджено очевидно в провінційній судовій практиці. Господарський суд її не визнавав і ще в 1546 р. додержувавсь 10-річного давнісного строку. Цей строк встановлено в Статуті 1529 р. і він-же зберігся в списках Дз. і Фирл. Отже, оригінал сп. Вил. і Сл. пізніший як той, що з нього списано сп. Дз. і Фирл.

5. — Коротка редакція не має норми, вміщеної в арт. 17, розд. IV за списками Вил. і Сл., де встановлюється право вдови не відповідати на суді протягом року після чоловікової смерти:

„Теж уставуем, иж которая вдова по смерти мужа своего зо-станет без детей, або з детми малыми або дорослыми не летными не повинна будет отказывати в суду по смерти мужней до году в жадных речах“.

За передстатутової доби подібна норма діяла тільки в Більській землі і знаходилася у Більському привилею:

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{10}$, а. 58.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{19}$, а. 21.

„По вмерлому мужу, жона вмерлого земеняна, презъ жданья едного року и недѣля, отъ права ма быть о покою захована, хиба бы невѣста, не ждучи того року, пошла бы замужъ¹⁾).

Хоча ця норма мала чинність тільки в одній частині Литовської держави, проте вона була дуже зручна взагалі і користатися з неї було вигідно і не самим удовам. Отже, незабаром після того, як видано Статута, 13 січня 1530 р., воевода Новгородський п. Ян Заберезинський звернувся до вел. кн. Жигимонта указуючи, що після того, як померла невістка його пані Миколайозої Юрієвича Заберезинської залишилися дрібні діти, а маєтки всі спустошені та розібрані, і прохав, щоб за-для послуг небіжчика брата його і його самого:

„тых дольговъ, которые ся по пану Миколаю и по паней его остали с тых именей платити ему не казали до тых часовъ, поки бы по смерти невестки его год вышол и поки бы ся онъ тежъ этих именях осмотрель“.

Господар уволів його прохання і звільнив, „яко опекуна“, від повинности платити борги до року.

„Не мает его милость никому жадных долгов с тых именей брата своего платити, почонъ от сего прийдучого свята от громницъ аж до того жъ року до громницъ, которое свято маеть быти в ындикте четвертомъ“.

Після-ж того пільгового строку п. Заберезинський повинен був платити борги з тих дітей по записах брата й невістки „водлугъ правъ писаныхъ“²⁾).

Отже, в зазначеному проханні, як і у відповіді господаря зовсім не згадується про Статут. Але через три роки зустрічаємо вказівки в актах, що цю норму запроваджено до Статута.

Р. 1533, жовтня 8 дня скарживсь пан Оникій Горностай на паню Громичиную, що вона найпотрібніших привилеїв на отчизну дружини його віддати йому не хоче. Замість відповідати йому, п. Громичиная прохала господаря:

„абы захована была водле статута и абы до року седела на вдовьемъ столцы с покоемъ, а на право не была поволокана“.

Не зважаючи на пряме покликання на Статут, господар її прохання відхилив і вирішив, щоб п. Громичиная на другий день поклала листи, а він, розглянувши їх, учинить так, „яко будет пристояло“³⁾).

Проте, того-ж-таки дня пані Громичиная знову з'явилася до господаря з великою „суплекацьею“ і прохала вислухати того списка. Скоряючися волі господарській, вона поклала перед господарем листи і твердості, що мала на свої маєтки, проте з застереженням:

¹⁾ Ясинскій, Уст. земск. грам., стор. 188.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{4}$, а. 294 звор.—295.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{8}$, а. 30.

„не в тот обычай, абы ся через положенье тыхъ моихъ листовъ мел быти который вступъ либо початокъ права, поневажъ естемъ певныи надеи, иж ваша милость господарь нашъ милостивый а пан хрестиянский рачиш мя милостиве, ласкаве при той уфале заховати, с которое вси вдовы въ здешнемъ паньстве веселять, иж по смерти мужовъ своих до году у праве никому отказывати не мають, леч у тот обычай, абы ваша милость господарь нашъ милостивый сам толко з некоторыми радами огледал“...

Пані Громичиная вимагала, щоб цього оглядові документів не було надано значіння розгляду справи по суті, і тому прохала, щоб до „огледанья и виденья тых то правъ“ не була припущена сторона супротивна¹⁾.

Але красномовна, що склав її напевне якийсь юрист, „суплекация“ нічого не допомогла. Суд таки відбувся 7 листопада того-ж-таки року. Справу не вирішено і відкладено до 14 листопада, але пані Громичиная з'явитися не захтіла²⁾.

За деякий час після цієї справи, господарському судові знову довелося розв'язувати подібний казус. 17 січня 1534 р. скаржилася королеві бояриня повіту Новгородського Василевська Понка і оповідала, що чоловік її тих часів помер, а багато людей позивають її листами позовними та судом її безвинно поволокають. Отже, вона прохала короля:

„абы водле статуту права земського в томъ была захована, жебы ни хто с подданных ее милости до року ее не позывал“.

На цей раз король рачив зважити на її прохання „водле права земського“.

„не мает она никому у в отказе быти почон от крещенья, которое свято было в ындикъте семомъ, аж до другого крещенья, которое свято будетъ в индикте осмомъ“³⁾.

Але не тільки господарському судові була відома ця норма. Є вказівки, що її застосовували і в місцевих судах, і, між иншим, в Городні. Р. 1540 скарживсь в Городенському земському суді боярин господарський Новицький на Мацковую Святохну, удову небіжчика брата його, що вона, дітей не маючи і маєток брата поступити не хоче йому, як близькому. Святохна відповіла, що вона сидить на тому маєткові, як на віновному, і до того додала:

„Я вашей милости, панове судьи, прошу, ижъ бы ми ваша милость той кривды чинити не рачили, а рachte мя водлугъ статуту правъ земских судити“.

Отже судді:

„на ее доuku то вчинили, статуть отворили, ино въ статутехъ такъ описуетъ, ижъ каждая вдова маеть до году

¹⁾ Лит. Мстр. $\frac{\text{II. A.}}{8}$, а. 32 звор.—33.

²⁾ Лит. Мстр. $\frac{\text{II. A.}}{8}$, а. 57—58; а. 64.

³⁾ Лит. Мстр. $\frac{\text{II. A.}}{8}$, а. 104.

на вдовъемъ стольцы во впокои седети, а не маеть ее ни хто ни о што до году ку праву позывати. поки олижъ годъ выйдеть“¹⁾).

Отже, здавалось-би можна було-б зробити висновок, що справді-таки Статут уже з самого початку свого видання містив цього артикула про пільговий строк для удов. Але-ж це не так.

24 січня 1541 р. на господарському суді Сесицький плебан Адам покладав позви проти боярині виленської Лєвонової про десятину. Від неї виступив брат її Матей і заявив:

„ижъ яко зостала она вдовою еше году и шесть недель нетъ, а такъ дей неповинъна она до того часу отказывати в праве никому“.

До того він додав ще таке:

„штож суди поветовые от господара его милости высажонные зоставили ее в томъ водлугъ статуту“.

Він спираєсь на Статут, як це робили й інші в багатьох аналогічних справах. Що справді були списки Статута, де цей артикул був записаний, свідчить наведена попереду цитата з справи Городенського суду. Відповідач Матей, навівши норму, вказав ще, що й повітові судді дали відстрочку, як удові. Але-ж вирок панів-ради був несподіваний:

„Панове их милость, выслушавшы их в томъ з obu сторонъ и бачачы, ижъ в статутехъ нетъ того, абы не мела вдова отказывати в праве до часу которого, а кгдажъ она зоставена водлугъ статуту, кгдажъ позвана ест властне, прото повинъна отъказывати не отъкладываючы того“²⁾).

Тому Матей одержав рок у речі сестри „вступившы в постъ у двух неделяхъ“, на який сестра його, Лєвоновая, мала стати на суд і одказувати на позов плебана Адама.

Отже, маємо два твердження. Одне виходить від сторони, яка заявляє, що пільговий строк для вдови є норма Статутова. Друге категорично протилежне, — що в Статуті цієї норми нема. А як це висловив найавторитетніший суд — панів-ради, та ще й довів це своїм вирокком, то цьому твердженню доводиться вірити.

Але-ж не зважаючи на вказівку про відсутність у Статуті зазначеної норми, вона (норма) ще й далі не виходить із судового ужитку. Так, 11 березня того-ж 1541 р. п. Миколай Войтехович Нарбут, виступаючи від ім'я пані Миколайової Гєзгайлової проти дворян господарських Івана Сеньковича Харитоновича та Ванька Бокея, теж покликавсь на ту-ж норму:

„...водлугъ права неповинъна бы пани Кгезкгайловая на вдовъемъ стольцы седечы отказывати“³⁾).

¹⁾ Ак. Вил. Ком. XVII, № 565.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{10}$, а. 128.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{10}$, а. 196.

У тому-ж 1541 році княгиня Федя Богданова Подберезинська одержала таку-ж відстрочку:

„листомъ господарьскимъ... вызволена есть она ото всех позвовъ по смерти мужа своего до году и шости недель“¹⁾.

Таку-ж відстрочку мала і княгиня Беата Острозька²⁾.

Коли пани-рада в судовому вирокові за 24 січня 1541 р. з'ясували, що артикула про жалібний строк для вдов у Статуті нема, то трохи пізніше король ще далі пішов у цьому питанні.

Того-ж року біла чолом пані виленська пані Барбара Юрієвая Миколаєвича Радивиловича з сином своїм Миколаєм, що, як помер нещодавно її чоловік, то багато князів і панів, землян і дворян, маючи на пана її „вазнь“, трудність велику їй чинять і до права її поволокають. Отже, вона прохала господаря:

„абыхмо з ласки наше в томъ ее милости узычили а вольность до року от всяких правъ и позвовъ ей дали, поки бы рокъ жалобе пана ее вышел, по тому яко и иньшы пани того обычаю в паньстве нашомъ князстве великомъ литовьском за ласкою нашою вживали“...

За-для великих послуг чоловіка її пана виленського Юрія Радивила, удова його в листі од 24 червня 1541 р. одержала таки жалібного строка, але-ж у надто обмеженому обсязі, а саме що-до позвів тільки віновних маєтків, а не всієї спадкової маси. Прохання пані виленської стало за привід, щоб оцінити взагалі доцільність цього судового звичаю. У листі до пані Радивилової зазначається шкідливість жалібної пільги:

„Ино ачъколькокъ часовъ недавных за прычынами пановъ радъ нашихъ некоторые пание таковые волности и листы наши на то мевали, за которыми до року и до шести недель от всяких правовъ и позвовъ волни были и спокойне на йменьяхъ седили, а никому до оного не были повинъни, — нижли то было з великимъ обьтяженьем и шкодою подданных иншых паньства нашего князства великого литовьского, о што есмо многое набеганье от подьданных наших прймовали“...

Зважаючи на такі негативні сторони жалібної пільги, господар вирішив зовсім її скасувати:

„Гдеж есмо бачачи таковую реч противную а шкодливую тому паньству и подданным нашимъ от того часу вжо оный обычай умыслили выстановити, якож его и выставуем“...³⁾.

Характерно в цьому листі те, що ані словом не згадується про те, що жалібний строк є Статутова норма. Навпаки, цілком виразно описується, як цей порядок затвердивсь шляхом судової практики. Це був

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{10}$, а. 211 звор.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{12}$, а. 136 звор.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{12}$, а. 81—82.

звичай, а не закон; отож пани-рада мали рацію, коли зазначили, що в Статуті, як законодавчому кодексові, цієї норми немає. Коли виявилося, що цей звичай занадто шкідливий, уряд його скасував.

Навіть і терплячи чималий час цей судовий звичай, суд проте ніколи не вбачав у ньому безперечної для себе обов'язковості. Про надання жалібного строку сторона могла тільки прохати суд, а цей „за доукою“ сторони, „з ласки своєї“ міг дати таку „фолькгу“, а іноді й відмовляв.

Як звичай, жалібний строк не був певним та визначеним. За одними актами, як і за сп. Виленським, він тягнувся рівнісінько один рік. За другими — тривалість його була рік і шість тижнів.

Отже, список Статута, що його вживав господарський суд, не містив у собі цієї норми. Це не заважало тому-ж судові до деякого часу визнавати її. На підставі цього приватні особи, що мали свої примірники Статута, поприписували норму про жалібний строк удов у вигляді окремого артикула. Те-ж саме робили і деякі судді, як от Городенський суддя. З подібного списку був скопійований список Виленський, де оцю норму вміщено в розділі IV, арт. 17. По інших списках норма ця могла бути в іншому розділі і за іншою нумерацією.

Скасований в 1541 р. звичай процесуальної відстрочки удовам не ввійшов і до Статута 1566 року.

Зрештою відсутність у сп. Дзял., Слуц. та лат. свідчить про близькість їх до списку Статута, що вживався на господарському суді та про раніше походження їх самих або-ж їхніх оригіналів, порівнюючи до списків Вил., Слуц. і Остробрамського.

6. — Арт. 27, розд. I „Устава давности земское“ за сп. Вил. та Слуц. не мають сп. Дзял., Фирл., лат. переклад.

З приводу цього редактори „Zbiórа“ кажуть: „Rękopisma Dział. i Firl. na tym rozdział kończą. Przekład łaciński podobnież tym różdział ten zamyka. Jeden tylko Słucki (та ще Виленський) dodaje niestowny 27 artykuł w słowach: „Устава давности земское“¹⁾. Треба згодитися, що завваження це цілком слушне. Саме місце арт. 27 вказує на приписку його в кінці розділу в оригіналі, що з нього були списані сп. Вил. та Слуц.²⁾. Автентичний список Статута запровадив 10-річну давність у багатьох артикулах, але, як це видно із сп. Фирл., Дзял., окремо ця давність не була формулована.

Оскільки відомо, 10-річний строк законодавець зафіксував тільки в Статуті 1529 р. Але є вказівки, ніби-то цей строк вже існував і перед Статутом. Р. 1558 на господарському суді точилася справа між панами Нарушевичами та бискупством Виленським за маєток Віди, що

¹⁾ Zbiór, стор. 166, прим. 9.

²⁾ Редактори Статута 1566 р. помітили цю неправильність і вмістили цю норму до розд. IV, арт. 66.

його дядько Нарушевичів Якуб Ганусович колись записав у 500 копах грошей попередньому бискупові Табору Войтехові. Пани Нарушевичі доводили, що вони давности не упустили. Але бискуп Виленський вказав, що „листи впоминальные“ про спірний маєток одержано вже по Статуті, а бискупство за привилеем володіло маєтком „безъ кождого преганабанья и упоминанья ку бискупьству болшей ніжъ отъ трыдцати лет“. Причому бискуп додав:

„а перед Статутом тогды дей такежъ давность земская с обычаю стародавнего была, яко и теперь в Статуте описаная десеть летъ“¹⁾.

А втім надруковані „Акти Лит. Метрики“ до Статутової доби не дають підстав прийняти це твердження²⁾.

У пізніших суд. актах Городенського земського суду зустрічаємо покликання на окремих артикул про давність. Р. 1541 намісник Городенський п. Войтех Кимбар розглядав скаргу татарина господарського Богдана Чортковича на кривди в земельній справі від татар господарських Мискевичів. Відповідачі спиралися найбільше на те, що батько їх за життя свого від часів короля Олександра землю „во впокои держалъ“ та й вони сами по батьковій смерті тримають землю вже п'ятнацять років. Тимчасом ані Богдан, ані батько його ніколи „припоминанья“ не чинили. Суд допитувавсь у Богдана, де він жив увесь час, та:

„если бы пакъ онъ вжо отъ выданья ухвалы правъ земскихъ припоминанье которое от господаря, або отъ врьдниковъ Городенских о той отчизне своей мель“.

Богдан не міг довести, що він давність порушив.

Отже суд, на підставі зізнання самого Богдана, що він „припоминанья листового жадного“ ані самим Мискевичам, ані їх батькові не чинив, присудив їм маєток „на вечность держати“ на підставі Статута:

„не отступаючи уфалы правъ земскихъ, ижъ яко у вуфале земской описано стоитъ: — хтобы кольвекъ речи свои о имени, о земли отъ выданья той уфалы правъ земскихъ черезъ десеть летъ молчалъ и припоминанья зъ ураду до противней стороны, на кого жалуетъ, не мель, тотъ завжды речъ свою тратитъ и о то вечне молчати маеть“.

Судді остільки мали почуття законности, що, не зважаючи на наведений цілком текст артикула, вважали за потрібне наприкінці вироку ще раз зазначити:

„бо мы есмо ничего отъ статута ухвалы правъ земскихъ отступати не смели, нишли яко у вуфалъ правъ земскихъ значить, такъ ся есмо справовали, то пакъ будетъ на воли господарской“³⁾.

Наведений вище про давність артикул із того примірника Статута, що його вживав Городенський земський суд, текстуально підходить під арт. 27, розд. I, за сп. Вил. і Слуцьк. Проте немає певних даних ува-

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{35}$, а. 40.

²⁾ Р. И. Б., т. XX.

³⁾ А. В. К., XVII, № 898.

жати, що цей окремий артикул про давність був записаний по всіх чисто списках, що тоді вживалися, а головне в тому спискові, що був на господарському суді. Не аби-яке значіння має тут і те, що: 1) цей артикул приписаний у сп. Вил. і Сл. саме в кінці розділу і 2) до Статуту 1566 р. цей артикул не увійшов.

Р. 1541 княгиня Ганна Федірова Дмитровича з дітьми і з зятем п. Роським скаржилися на господарському суді на князя Івана Горського, що той на себе взяв землю Рилівщину, яку господар дав йому і братові його, чоловікові княгининому. Князь Іван на те одповів, що він тую землю давно спокійно тримає:

„далеей нижли черезъ давность земьскую, а мне под давностью земьскою припоминанья о тую землю не было ни от кого. — А такъ просиль, штобы захован и вперед при той земли во упокои водлугъ статуту“.

Отже, цікаво відзначити, що пани-рада в своєму вирокові покликалися не на окремий артикул відповідний до 27 арт., розд. I сп. Вил., а на інші артикули:

„порозумевшы тому, ижъ княз Иван держаль во упокои землю тую черезъ давность земьскую, то есть черезъ десеть летъ и вглянувшы в статута земьские, яко стоит в разделе первомъ в члонъках осмнадцать и двадцат четвертомъ, zostавили князя Ивана пры земли той Чурьоловской во упокои за давностью земскою“¹⁾.

Р. 1548 п. Ян Юрієвича Глібовича воевода Виленський разом з п. Олександром Ходкевичем воеводою Новгородським розглядали з наказу господарського скаргу підданого господарського Яна Юрієвича на землянина господарського Василя Роконтиського, що цей землю його отчизну тримає. Василь відповів, що цю землю він тримає більше як сорок років, і прохав суддів:

„абы ме ваша милость рачили водлугъ статуту заховати, яко пишет в статутехъ: — „иж хто бы чого был в держаньи от десети летъ, а никто се ему не припоминаль, тогда таковой, который ищетъ, хотя бы ему отчизна была, тот речъ свою тратит и вжо о то вечне молчати маеть“²⁾.

Наведена цитата з тексту не підходить точно ані до 27, ані до 18 арт. Очевидно, це є вільне формулювання статутової норми про 10-річну давність. Ми гадаємо, що з таких саме формулювань і виник артикул 27 в оригіналі сп. Вил. і Сл., як і в списку Городенського суду.

7. — Арт. 10, розд. IV, сп. Вил. і Слуц. містить значну одміну від аналогічного арт. 9 за сп. Дз. і Фирл. За предмет цього артикула є регулювання майнових прав дівчини, яка віддається за чужоземця. Для Литовського князівства це було питання не тільки приватно-правне,

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{10}$, а. 59 звор.—103.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{18}$, а. 73 звор.—74.

але й політичне. Ще перед кодифікацією 1529 р. траплялися судові процеси між родичами таких жінок, які через одруження з чужоземцями — головне поляками — виводили нерухоме майно з кола родового володіння. Вже тоді утворилися певні норми звичаєвого права, що забезпечували права родичів. Про це дізнаємося з судового процесу, що точивсь на початку 1529 р. на господарському суді. Скаржилася землянка з Мазовш Яновая Оборська на матку свою маршалкову пані Литаворовою Хребтовича паню Ядвигу і на зятя свого державцю Оникштеньського п. Юрія Григорієвича, що вони не хочуть їй рівної ділянки дати в отчизних маєтках. Заперечуючи її права на батьківщину, пан Юрій навів відповідну до цього норму звичаєвого права:

„и ж у панстве нашом великомъ князстве Литовском вси подданые наши от предковъ наших и от нас (тоб-то великого князя) мають права: — которая бы девка без воли отца и матки своей пошла замужъ за границу, таковая от части именей своих и от выправы отпадываетъ. А которая волею отцовскою и матчиною за границу замуж поидеть, тая выправу з ыменей берет, а к именьям отчизным не приходит“¹⁾.

Рівняючи оці норми з Литовським Статутом 1529 р., бачимо, що вони стали за предмет двох окремих артикулів: арт. 9 сп. Дз. (арт. 10 сп. Вил.) — „О девки которые будутъ выдаваны до чужое земли“ та арт. 10 (11) — „О девки которыи без воли отцовское и матчины засядут за муж своволне“.

Порядок що-до майнових взаємин між дівкою, яка віддалася за чужоземця, та її родичами, за сп. Дз., Фирл. та латинським перекладом, такий. Коли батько або мати віддали дівчину до чужої землі, до Польщі або до Мазовш, маючи дідищу, отчизну або материзну свою, а тая дівчина мала-б братів, а не було-б братів, то сестер, — тоді ті брати або сестри мають оцінити („ошачувати“) ці маєтки і грішми їй заплатити, чого її спадкова ділянка („тая часть“) коштуватиме, а тую отчизну або дідищу маєток, власність її, мають ті брати та сестри до рук своїх взяти. А якщо-б рідних братів або сестер у неї не було, „только братья стрыечная або иншіе которые ближніе“, тоді:

„тые ближніе або братья ее мають также ее за именя заплатити, чого именя ее стоятъ будутъ, и до ее земли, где она пошла, в посагъ то дати, яко иншимъ дѣвкамъ посагу дають у великомъ князстве Литовскомъ“...

Що-ж до отчизни або материзни дівчининої, то всі маєтки її спадають на тих родичів, „которые ей бы выправу за нею вчинили“. Після того тая дівка й чоловік її до тих маєтків „вжо прійти и жадное близкости к тому мети не могут“.

Справність текста арт. 9 за сп. Дз., Фирл. та лат. стверджується гучною справою пані Богушової в 30-х рр. XVI ст., що віддала свою дочку за поляка Тончинського всупереч волі свого чоловіка і „без ведо-

¹⁾ Лит. Метр. Кн. суди. дѣль, ч. 4, а. 241—242.

мости опекуновъ“, та віддала за дочкою в посаг отчизні маєтки. Справа ця притягла увагу панів-рад, які заборонили пані Богушовій під зарукою десятьох тисяч кіп грошей передавати землі, а коли вона порушила заруку, то в неї взято декілька великих маєтків. Пани-рада діяли на підставі закону, а втім вони добивалися санкції і від короля Сигізмунда. Р. 1538 посольство від панів-ради нагадувало королеві про ті „права и вольности ихъ“, що їх король рачив обдарувати „при поднесеньи сына своего, пана цашого милостивого, на великое княженъе всеє земли“. В тих „правах“ господаря особливим артикулом „широце“ описано:

„ижъ, естъли бы которая панъна, маючи именья отъчизные або материстые въ Великомъ Князстве, а пошла бы замужъ до чужое земли — до Польски або до Мазовишь, тогда таковая съ тымъ мужомъ своимъ чужоземъцомъ въ тыхъ именьяхъ своихъ не маеть дедичити, лечъ мають именья ошацованы быть — чого четверътая часть тыхъ именей ее стояти будетъ, то повинъни ей стрьеве альбо близкіе отъложить и посагомъ пеняжнымъ ее выпосажити, а именья лежачіе спадывають на стрьевъ або на близкихъ“¹⁾.

Господар у своєму „отказе“ визнав, що пани-рада в тій речі слушно та добре справували, але наказав панам-радам призначити термін, до якого повинні були близькі п. Богуша його маєтки „ошацовати“. Якщо вчасно п. Тончинському грошей не виплатили-б, то він має маєтки тримати, поки йому „сума пененная“ за Статута буде виплачена²⁾.

Звертаючись до сп. Вил. та Слуц., бачимо, що текст відповідного артикула 10-го коротший та ще й відмінний у головному пункті. Згідно з ним, коли-б якась дівчина віддалася за чужоземця, маючи маєтки отчизні та материзні в князстві Литовському:

„тогда тая девка с тымъ мужомъ своимъ чужоземцомъ не маеть дедичити в тыхъ именьяхъ своихъ, тыя имене ее отчизные и материстые мають прити на стрьевъ рожонныхъ, а не будет ли стрьев, ино на близкихъ ее“...

Отже, тут ані слова про те, що всі маєтки треба „шацовати“, щоб виявити грошову цінність дільниці дівочої, як це зазначено в сп. Дз., Фирл. і лат. та в цитатах з листування р. 1538 між панами-радами та королем. Навпаки за сп. Вил. та Слуц.:

„они не повинни ей будутъ посагу дати, яко в тыхъ правехъ описано девкомъ зыменей и четвертое части давати“.

Але в спорідненому польському перекладі Остробрамського списка аналогічний арт. 10 не має отого самого „не“, що є в сп. Вил. і Слуц. і що цілком змінює юридичний зміст артикула:

„А оны повинны иеу бѣдѣ посагъ дачъ, иако в тыхъ правяхъ дзiewką opisano z imienia z czwartey części dawacz“³⁾.

Лит. Стат. 1566 р. в арт. 6, розд. XI встановлює для осілого чи неосілого, який одружився в Литві та побрав по жінці маєтки, тільки

¹⁾ Р. И. Б. XXX, стор. 20.   ²⁾ Р. И. Б. XXX, стор. 47.

³⁾ Zb. praw litewskich, стор. 211.

обов'язок сам службу військову служити „и тымъ се не вымовляючи, же ему жона не записала“, інакше він і жінка ці маєтки втрачають на Річ Посполиту.

Отже, зміну редакції арт. 10, розд. IV за сп. Вил. і Слуц. треба віднести до часу після 1538 р., або-ж уважати за приватну переробку.

8. — Арт. 2, розд. VIII містить у текстах різних списків посутню одміну, що-до кількості свідків, якими доводиться право сумлінного володіння держати маєток.

У Вил. і Слуцькому списках написано так:

„Тежъ уставляем, иж каждый держачый за правом своим приржоным або набытым або теж за давностью земскою близший будет держанья своего доводити, то ест сема светки людьми добрыми шляхтичи“...

Список польський Остробрамський вимагає шість свідків:

...„blissi będzie dzierzania swojego dovozicz, to iest szesć ma swiatki ludzmi dobremi sliachcici“...

Зрештою сп. Дзял., Фирл. і лат. зовсім не згадують про будь-яку кількість свідків:

...„близший будеть держанья своего слушным доводом доводити то ест людьми добрыми шляхтичи“...

...„proprior erit possessionem suam probare documento legitimo: hoc est hominibus bonis nobilibus“...

Який-же із цих текстів вірніший? Відповідь дає вирок у судовій справі 1536 р. Яна плебана Слонимського з дворянином господарським Іваном Семеновичем. Плебан Ян скарживсь перед витебським воеводою п. Матеем Войтеховичем Яновича, що люди меншого брата Івана Семеновича на ім'я Черепки на власну оселицю вїта плебанського гвалтом найшли і плоти попалили і спуст зрубали. Іван Семенович, ставши на суд з тими Черепками, повідив, що отая оселиця є отчизна його, яку вони завсіди боронили, і то вчинили, як на своєму власному. Плебан на те заявив, що він той маєток вже щось з шіснацять років спокійно тримає і тільки тепер ті Черепки гвалт і шкоду йому учинили. А далі:

„поставиль перед нами князь плебанъ светьковъ сумежниковъ семи чоловековъ ...тымъ дей сведомо, иж того у держаньи отъ давныхъ часовъ воить мой Дешьковъский былъ“.

Тоді судді звернулися до Статута:

„И мы казали статуть отьворити. Ино в статуте пишеть: — иж каждый держачый за правом своимъ приржонымъ або набытымъ або за давностью земскою, близший будет держанья своего слушнымъ доводомъ доводити, то есть людьми добрыми шляхътичи, або листы, або иными людьми годнейшими близкими суседы и чии светьки будуть годнейшии, тыи мають светьчыти без присяги ихъ телесное, подле давного обычая земьского, за которыхъ сознаеть стсрона доводова, речь свою мають одержати, а пред ся

другая сторона естли будеть хотети, маеть правомъ искати“...

Вислухавши цього артикула, судді спитали Івана, чи є в нього люди, які ствердили-б, що та оселиця — людей його Черепків. Іван відповів, що людей на той час не має. Тоді судді:

„водлугъ обычая права на довод дали князю плебану и пытали есмо его (Івана), если ся на тыи светъки князя плебановы, который перед нами поставиль шлешь и ихъ любишь“.

Іван покликавсь на чотирьох свідків, які ствердили, що ту оселицю справді держав вїйт плебанський. Зрештою судді ухвалили:

„И мы тому ся зрозумевъшы знашьли есмо в томъ Івана и людей его Черепъковъ виноватых и тую оселицу присудили есмо князю плебану и его войту Дешковъскому Жуку у держанье: мають они ее держати, а Иванъ або его люди и похочуть ли, тогды тое оселицы мають правомъ под ними искати“...¹⁾.

Рівняючи наведений угорі текст артикула з того списку Статута, що його мав воєвода витебський п. Матей Яновича, з відомими тепер списками Статута, бачимо, що цей текст збігається як-раз з ранішими списками Фирл., Дзял. і лат. В ньому, як і в цих останніх, 1) є вислів „слушьнымъ доводомъ, documento legitimo“, що його нема у сп. Вил., Слуц. і польськ. і 2) немає слів „сема светки“, які є у сп. Вил. і Сл. Але-ж із справи видно, що фактично сп. Вил. і Сл. праві, бо плебан виставив сім свідків, як це вимагають ці списки. Примирити цю суперечливість можна тільки визнавши, що списки Дзял., Фирл. і лат. є раніші. Але оскільки судова практика визнавала таке число свідків, то складач оригіналу сп. Вил. і Слуцьк. дописав, не суперечучи проти правди, слова „сема светки“. Приписка ця повинна відноситися не раніш як до кінця 30-х років XVI ст.

9. — У списках Дз., Фирл., лат. (короткої редакції) немає окремого артикула: „Цена збожю уставлена“, що уміщений в сп. Сл., Вил. і Польськ.-Остробр. в розд. XII, за числом 10²⁾. Що цей артикул є урядового походження, доводить те, що він перейшов і до Статуту 1566 р. (р. XIII, арт. 11), хоча з змінами самої грошової такси. Дату, коли запроваджено цього артикула до Статута 1529 р., можна було-б визначити, як-би знати той час, коли ціни на продукти сільського господарства були такі самі, як і в цьому артикулові³⁾. У кожному разі така

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{9}$, а. 24 звор.—25 звор.

²⁾ У польському перекладі написано „tatarki“ замість „гречихы“. Zb., стор. 371.

³⁾ За „Уставою воєнною“ 1536 р. ціни тоді були такі: копа пшениці—12 грошей (за Стат.—12 гр.), копа жита—6 грошей (за Ст.—10 гр.), копа вівса, гречки, ячменю—5 гр. (за Ст. овес—4 гр., гречка—4 гр., ячмінь—6 гр.). Лит. Метр. $\frac{I. A}{19}$, а. 35.

такса існувала вже в 1540 р. Так, 1540 р. жовтня 1 дня Городенський суддя в справі підданого господарського, мураля Шембеля, який скаржився на підданого господарського Цюделя Нарковича про безправне пожаття на його землі жита, ухвалив:

„знашоль есми въ томъ Цюделя винного и всказаль есми на немъ Шемъбелю полдеветъ копъ жита и рокъ отданью жита положиль отъ сего дня пятницы за чотиры недели, а если бы ему житомъ не мель на тотъ рокъ отдати, тогда водлугъ уставы маеть ему за каждую копою по десети грошей заплайти на тотъ же рокъ“¹⁾.

Тут немає покликання на Статут, а тільки на „уставу“, а цей термін звичайно прикладався до всякого сепаратного законодавчого акта²⁾. У пізніших судових актах Городенського земського суду ця устава вже увіходить до Статута. Так, у справі 1558 року про жито, що пограбував боярин господарський Балтрмей Миколаєвич у боярина господарського Яна Матеевича, суд ухвалив:

„...всказали есмо тому Яну Матеевичу, абы тотъ Балтрмей ему тое жито подлугъ свядецтва тыхъ светъковъ заплатиль, подлугъ статуту, за каждую копу жита по десети грошей...“³⁾.

Артикул про ціну збіжжя був теж і в пізнішому спискові господарського суду. Так, у справі 1552 р. Василя Ососка з Семеном Коптем про безправне засіяння поля сказано таке:

„сказали есмо на Семене за тое жито Василию Ососку, а от каждое бочъки по пети копъ, то есть петнадцать копъ жита, за которое казали платити водле Статуту кожъдую копу жита по десети грошей...“⁴⁾.

10. — Списки Дз., Фирл. і лат. не мають у розділі IV артикула: „естли бы хто хотел вено записати жоне своей“, уміщеного в сп. Сл. і Вил. під № 1-м⁵⁾. Як слушно зазначають редактори „Zbiogu praw litewskich“, артикул цей мало не дослівно збігається з арт. 2, розд. V, Статута 1566 р.

В основі цього артикула лежить закон, ухвалений од господаря з панамі-радою ще в 1509 році: „Уфала або постановенъе: якимъ способомъ оправу жонамъ каждый на именью своемъ чинити маеть“. Тоді саме було запроваджено обмеження записувати віна жінкам на маєтках

¹⁾ А. В. К., XVII, № 487.

²⁾ Що правда, ця термінологія не завсіди витримується. Проте, акти одрізняють Статут від „ухвал і устав“. — Див. А. В. К., XXVI, стор. 369.

³⁾ А. В. К. т. XXVI, № 453.

⁴⁾ Лит. Метр $\frac{\text{II. A.}}{25}$, а. 379.

⁵⁾ Тексти рук. Слуцького і сп. Виленського сліве цілком збігаються.

мужніх не більш, як на $\frac{1}{3}$ всіх оцінених маєтків¹⁾. Судові процеси на ґрунті порушення цього закону були такі поширені, що можна тільки дивуватися, що його немає в сп. короткої редакції Статута 1529 року. Тимчасом, є доводи, що арт. цей уживали під той час, як був чинний Статут 1529 р. Так, у справі 1541 р. про спадщину поміж п. Яном Мартиновичем та його мачухою, цей заперечував духівницю, складену на користь мачусі, і казав, що „не водлугъ права“ той тестамент справлено з тих причин:

„напервей, ижъ отписано ест в тестаменте томъ именье Гли-тишки с челядю волною и неволною, а водлугъ права дей не годится никому отдавати або отписывати челядина волного. И к тому што отписано теж стадо коней на-полы и зброю теж на-полы, ино дей тое обое стадо и зъброя залежит ку нерухомому именью и не может дей быти отдалено болшь одно третею частью, яко и нерухомое“²⁾.

Мотивування це збігається з текстом арт. 1, розд. V за сп. Вил. і Сл.

„А волно теж будет мужу отписати жоне своей вси свои рухомые речы злато и сребро шаты и иные речы, кром зброи а стада и челяди неволное и быдла дворного третюю часть, бо то не ест речь рухомая, але при именьи лежачое“.

Із ранішої справи 1533 р. поміж бояринею Троцькою Томковою Доротою із своїми пасербами Білевичами довідуємося, що невдовзі після того, як видано Статута, зазначеного артикула ще не було. Дорота Томковая скаржилася, що її пасерби забрали в неї маєток, що їх батько, а її перший чоловік, тестаментом своїм записав їй двір Поневеж у віні. Пасерби її Білевичі відповіли, що вона чотири роки з ними на тому маєткові жила, а потім з доброї волі за другого віддалася. Про тестамент вона ніколи не казала, та й до того, тестамент не є слухний, бо свідки „недостаточныи и не годныи веры“, а так само тому:

„иж тое имене Поневеж в нас головное естъ и на таковом имени не мело вено ей писано быти, бо то вышей третее части все отчизны наше стоить“...

Отже, Білевичі прохали короля:

„абы водле права посполитого в томъ были захованы“.

Якщо-б під той час артикул про записання віна був виданий, то треба було вчинити так, як він каже, а саме:

„...если бы хто хотел вено жоне своей записати, тогда маеть ошачовати вси именья свои и на третей части, чого стоить, маеть совито противъ внесеня записати вено жоне своей так, якъ бы сума не переносила тое третее части, чого стоить“³⁾.

Але король вагавсь розв'язати за Статутом це питання:

„король его милость речей их с obu сторон и оногo теста-мента Петра Белевича выслушавшы с паны радами их мило-

¹⁾ Р. И. Б. XX. Л. М с. 595, див. ще: стор. 34, 622, 962, 1106, 112, 984, 450, 1098.

²⁾ Лит. Метр. I. A. $\frac{1}{27}$, а. 90 звор.

³⁾ Цитуємо за рукописом Слуцьким.

стю на то обмову мел и то знаходил, якобы (тоб-то, яким способом) таковая реч водле статута права земського могла заховата [быти]“...

Отже, Статута не застосували до цього тестаменту, і суд звернув увагу, що тестамент був справлений до „прав писаных“, яких король рачив дати всьому великому князівству:

„А перед тымъ стародавна в таковых речах тот ся обычай заховывал, иж каждому было волно третью часть имени своего, не токмо прырожным своимъ, але обчому человеку, кому хотячы, отписати; и кому што за третью част отписано, таковыи записы и тестаменты моцне были держаны“¹⁾.

Господар, зважаючи на цей давній звичай, — „иж то ся до права писаного справило“, — рачив ту річ залишити між ними „водле старого обычаю“. Маєток Поневеж мав бути за мачухою коли-б він коштував $\frac{1}{3}$ всього нерухомого майна. В противному разі тестамент мав бути недійсний.

11. — Списки Вил., Слуцьк. і польськ. Остробрамський містять у розд. V, артикулі 14 норми про переважну силу акта ранішого перед іншими, що відчужує якесь майно (маєтки, люди). — „Если бы хто кому записал имене або землю по своем животе, а тотъ бы кому записано того смерти не дождал и сам наперед умреть“. Кінець артикула каже (не так то й до речі) про продаж того-ж самого маєтку двічі різним особам. Отже, цього артикула в сп. Дз., Фирл. і лат. — нема. Судова практика стверджує існування цього артикула.

Р. 1533 скарживсь господареві дворянин Данило Семенович на дворянина Карпа Єсифовича про те, що цей Карпо тримає службу людей його власних, що їх купив він у жінки убрусного Васка Здарбожця, на що й листи купчі має. Карпо визнавав, що справді він тримає цю службу людей, але-ж тому, що купив її у самого Васка і в його жінки Феді, на що і лист їхній „под сведомомъ и печатми“ урядників господарських та ствердження господарське має. Але той Данило людей гвалтом винув і грабежі учинив. В цій справі вже судив їх воевода Троцький п. Ян Заберезинський і в тім його, Карпа, правим визнав та при купівлі його залишив. На довід Карпо пред'явив листа купчого і ствердження господарське, а також листа судового. Всі ці документи було прочитано перед суддями. В листі судовому було сказано, що п. Ян Заберезинський, вбачивши, що купівля Карпова є раніша, ухвалив „водле Статуту земського“ ту службу людей Карпові тримати, причому в судовому вироківі воеводи Троцького наведено й текст відповідного артикула:

„А в статутех права земського так описуеть: — хто бы што у кого купил и на што бы листы купчыи мел, а по-

¹⁾ Лит. Метр. II. А. $\frac{7}{7}$, а. 113—115.

томъ бы тот, хто кому наперед продаст, засе повторе иншому тую реч продавати хотел, тогда тот, хто наперед што купит, тую куплю свою одерживаетъ“.

Таку норму містить і арт. 14, розд. V, сп. Вил. і Сл., дарма що в иншому трохи формуванні:

„Такъ тежъ хтобы кому имене або люди або земли продал, а потом тот же иншому продал, тогда хто первой купиль, тот мает то одержати, а тотъ который опосле купиль, мает пенязей своих на истцех смотреть“¹⁾.

Ми добачаємо в цьому артикулі приписку до первісної редакції Статуту 1529 р., але дуже ранню, ще не пізніш початку 1533 р., а може й раніш, бо господар розглядав зазначену угорі справу 24 лютого 1533 р., а розгляд її в першій інстанції очевидно треба віднести до 1532 р. У справі 1546 р. між кн. Василем Острозьким і невісткою його кн. Беатою Острозькою господар зазначив, що ця норма є стародавній звичай:

„З выроку нашего господарьского водле права и стародавнего обычаю и теж статуту земского такъ есмо знашли и сказали, ижъ листы датою перъвшии мають быти завжды деръжаны и при моцы захованы“²⁾.

Отже, не важко було оцю норму стародавнього звичаєвого права внести до Статута. Артикул цей увійшов і до Статуту 1566 р. (р. VII, арт. 8).

12. — Сп. Вил., Сл. і польський Остробр. містять артикула в розд. V, за числом 15, що його не мають сп. Дз., Фирл. та лат.: „Хто колве на которую реч доброволне запис дасть, тот мает при моцы зостати записъ“. Арт. цей дослівно увійшов і до Статута 1566 р. (р. VII, арт. 9). Акти судової практики господарського суду доводять, що цю норму застосовували після видання Статуту 1529 р.

Р. 1541 скарживсь королеві врядник господарині королеви Довговський і Перелайський Федір Вардомський на старосту Жомойтського п. Яна Радивиля, що, зважаючи на його настирливі намагання, він мусів продати п. Радивилі свій дворець Вежки. Але п. староста, одержавши купчого акта, грошей йому не заплатив і силоміць забрав у нього дворець. Пан Радивил надто покривдивсь таким обвинуваченням і подав судові доводи заплати грошей, а так само і самий документ. Король з пани-радами, сторони вислухавши, продажний запис залишили в силі й присудили п. старості маєток Вежки тримати, мотивуючи тим:

„ижъ хто листом або записомъ своимъ доброволне во што се подъядетъ и обяжетъ, тогда то мает держано быти, около чого жъ и у статуте права земьского описует: — ижъ таковыя речи записы, которые ся слушне а явне под сведо-

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{7}$, а. 89 звор.—91 звор.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{I. A.}}{29}$, а. 18.

момъ и печатми людей добрых справуют при моцѣ захованы быти мают¹⁾).

Є вказівки на те, що цей артикул був у господарському спискові Статута досить рано. Так, у 1533 році писар і державця Мідницький п. Михайло Васильович скарживсь на князя Василя Ковельського, що той, продавши йому два маетки та видавши відповідні документи, маетків не передає. Господар ухвалив передати покупцеві маетки, стягнувши з кн. Василя неустойку (заруку) на підставі того:

„таковыи листы и записы водле статуту права земьского мають моцне а непорушне держати быти, бо и тепер тымъ тот обычай стародавна заховываеть, ижъ хто ся кому через листы опишетъ и печатми своими умоцнить, тогды не токмо листы паркгаменовыи, але и каждый записы моцно бывають захованы“²⁾).

Отже, цю норму звичаєвого права було дописано до первісного списка Статута.

13—Арт. 18, розд. VI за сп. Вил., Сл., і Польськ. не збігається з тотожнім артикулом у коротких редакціях Статута (арт. 14—за сп. Дз., арт. 17 за Лат. сп.): „В позвех мает жалобу выобразити“.

Сп. Дз.

— Естлибы хто мел кого позвы позвати, тогды маеть жалобу свою в позвех выобразити.

Сп. Лат.

— *Cittaturus quis alterum cittacionibus debet propositionem suam, in cittacionibus exprimere.*

Списки Вил. Сл. і Польськ. містять у тексті додаток, що розвиває основну думку цього артикула:

— Естли бы хто кого мель позвы позвати, тогды жалобу мает всю в позвех выобразити; а чого въ позвехъ не выобразить того на праве не маеть искати.

Цей останній текст і справді був у господарському спискові Статута. Р. 1541 скаржилися господареві п. Ганна Миколаєвая, п. Настася Миколаєвая, Дорота Войтеховая Носиловська, панна Олена Немирівна Вацловівни „братаны рожоны“ небіжчика п. Андріїві Немировича, воеводи Київського на п. Станіслава Довойну, що він „нетъ ведома для которое прычины“ тримає їхні маетки й рухомі речі, які мали перейти до них від їхнього рідного дядька Бутрима Немировича. Пан Довойно не хотів відповідати через те, що Немировні позвали його про такі маетки, котрих він у руках своїх не має. Спір було розв'язано на користь Немирівен, до того-ж вирок було ухвалено на підставі Статута:

„Гдежъ король его милость казал статуть перед собою отворыти, в котором описано: — хто бы кого ку праву позывал,

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{12}$, а. 116 звор.—118 звор.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{8}$, а. 71—73; порівн. Р. И. Б. XX, Л. М., стор. 435, 808, 961.

тогда мает всю жалобу свою достаточне у позве выобразити; а чого бы на позве не описал, на то сторона позваная не повинна отказовати“¹⁾).

Отже, текст цього артикула містить теж додаткові останні слова, як і в списках широкої редакції Статута. Первісна редакція була неповна, бо не вказувала наслідків од того, коли неправильно зазначувано обсягу судового намагання, — на суді можна вимагати тільки те, що зазначено в позві. Судова практика доповнила цю прогалину в законі. Що таке припущення імовірно, свідчить судова справа 1540 р. поміж свирським олтаристою Яном Липною і з Роським Курейшею. Роський не хотів відповідати тому:

„ижъ у позве имяни его не написано, бо имя ему Левъ, а в позве написанъ Ивановъ.

Позов цей визнано за недійсний:

„маеть знову позывати его Ольтарыста другим позвомъ“²⁾).

Закон не передбачав саме такого казуса, але практика не визнавала таких позвів. Отже зазначена вище приписка в артикулі про позви була припискою, що її утворила теж судова практика.

14. — Сп. Вил. і Слуц. та Остробрамський в розд. IX-му містять артикули 18, 19 й 20, що їх не мають сп. Дз., Фирл. та лат. переклад.

Дзялинський зазначає, що арт. 18 та 19 є скорочені артикули 15 та 16 розд. X Статута 1566 р. і арт. 20 відповідає арт. 68., розд. IV, хоча й із змінами³⁾).

Пізніша по-статутова судова практика свідчить про вживання 18 арт. розд. IX. Р. 1540 намісник Городенський п. Войтех Кимбар розглядав справу міщанки городенської Тарасової Рафини з людьми господарськими Камінчанами про землю, сіножаті, порубання гаю, прокладання нових доріг. Суд визнав камінчан за винних. Що-до шкоди, якої зазнала міщанка Рафина з своїм сином Матвієм через порубання дерева, то суддя наперед надіслав слугу свого розглянути порубки, а по тому, згідно з оглядом, ухвалив:

„ино водлугъ ухвалы и права за тое дерево за каждое которое ся годило на бервно, присудиль на них Тарасовичу по дванадцати грошей, а за тое дерево, которое годилося на жерды, с каждое присудиль есми на тыхъ Домашовцовъ по шести грошей“⁴⁾).

Ця розцінка збігається з розцінкою арт. 18, розд. IX:

„А естлибы самого не поймано, а лицо было вынято⁵⁾); тогда за каждое дерево, которое бы годилося на бер-

¹⁾ Лит. Метр. II. А, а. 48—55.

²⁾ Лит. Метр. II. А, а. 8.

³⁾ Zbiór praw lit., стор. 340.   ⁴⁾ А. В. К. т. XVII, с. 329.

⁵⁾ В Остробр. сп. „на лицо было вынято“ — нема.

венъе яко на плеть такъ на избу, по двонадцать грошей, а которое будет ся годити на оглобли такъ и на дрова, по шести грошей“.

Наведені передше дані цілком доводять:

1) що оригінали (а може це був один оригінал), з яких списано списки широкої редакції (Вил., Сл., польськ.) є доповнені та виправлені примірники Статута.

2) що ці оригінали аж ніяк не були примірниками господарськими. Це — праця приватна, оскільки вміщених у них артикулів у господарському спискові не було.

VII

Господарський список Лит. Статута 1529 р.

Коли-б не збереглося жадного рукописа Лит. Статута 1529 р., усе-ж-таки можна було-б установити чимало його артикулів. Судові акти Литовської Метрики містять у собі перифраз артикулів Статута, а чимало є цитат, що точно передають і самий текст. Отже перевірка за такими цитатами тексту відомих тепер списків Статута відкриває можливість не тільки виявити їх співвідношення що-до часу, коли їх написано, але й піти далі — проаналізувати їх з того погляду — чи є вони списки автентичні. За такі ми вважаємо списки Статута, що їх уживав господарський суд, як суд верховний. А втім, коли-б і пощастило знайти такого примірника Статута, то цим проблему в цілому не було-б розв'язано, бо господарський статут теж був у кількох редакціях; його теж змінювали, доповнювали й виправляли. В кожному разі, на підставі судових актів Лит. Метрики можна сказати, що жадні із відомих тепер списків Статута не є точна копія господарського примірника Статута, який відзначається: 1) наявністю невідомих артикулів, 2) іншим розміщенням артикулів усередині розділів. Подамо приклади.

1. — По всіх списках Статута є в розд. VI артикул „о прокураторах“, що визначає умови виступати на суді, як повіреному. Проте, господарський список Статута містив у собі ще окремого артикула про довіреність, що його в друкованих нині списках немає.

Р. 1539 госп. суд розглядав скаргу княгині Олени Жославської та її сина на старосту Луцького кн. Федора Чарторийського, що цей безправно „сказал“ на ній суму грошей, хоча вона на суді не стояла, ставати на суд за позовами старостинськими не була повинна, як і всі князі Жославські. Од ім'я старости виступав його син, який доводив, що сама княгиня надіслала до суду свого сина Кузму, як прокуратора. Княгиня і син її заперечували цьому і вказували, що кн. Кузма від матки своєї жадного повноваження провадити справу не мав і судові листа умоцваного не пред'являв. Суд господарський ухвалив:

„ижь князь староста Луцкий над статут земский в томъ поступил, а то тым обычаемъ, ижь у статуте земскомъ тако на то описуеть: — ижь хтобы кому полецьыл реч свою перед правом мовити, тогда тот маеть сам обличне передъ судъ его стати и речъ свою мовити отъ себе поручити, або на то листъ свой умоцованый оному, кому поручает, дати, а онъ за тымъ листомъ умоцованымъ будет мети моц стороне противной передъ правомъ отъказывати и з оного права и розсудку повинень все втерпети“¹⁾.

Р. 1539 господар надіслав по п. Вяжевича децького Мих. Скиндера стати на суд у справі Войтеха Одоховського, а втім п. Вяжевич на суд не з'явивсь, а прислав на госп. суд дворянина господарського Яцковського.

„лечь жадное зуполное моцы, ани порученства или листу умоцованого до насъ писаного, такъ, яко еси мел водъле Статуту земского реч свою ему полетити и зыскъ и страту в томъ приняти перед нами не вказал, нижли голыми словы речъ отъ тебе мовил“.

Противна сторона, Войтех Одоховський не хтів тому Яцковському вірити:

„для того, ижь онъ водле статуту земского, не будучы от тебе (Вяжевича) вмоцованым, не может с нимъ о томъ мовити. И просил, абы в том водле статуту был захованъ“²⁾.

Що-правда, господар припустив Яцковського провадити справу, але виключно через те, що мав інші „справы поважные“: не хотів відкладати цієї справи надалі.

Р. 1540 дворяни господарські п. Мартин Третяк, Мартин Мосієвич, Войтех та Матвій Михайловичі з невісткою своєю Серафиноюю покладали позов перед панами-радами проти боярина гедроїтського Миколая Андрушковича і мовили про те, що кровний їх, Миколай Андрушкович, не маючи дітей, одписав всі маетки свої п. Кміті Кунцевичеві, віддаляючи від них близьких своїх. Від ім'я Мик. Андрушковича виступав повірений:

„речникъ, з листомъ его отворонимъ на то влостне уставеный, дворянин господарський Флериянъ Жебридовский, хотел именем отпор отъ него чинити против позву и жалобы их“...

Але-ж сторона поводова не хтіла з „речником“ мовити і домагалася, щоб сторона, п. Андрушкович, на суд очевисто став. Панове рада передали розв'язання цієї суперечки на розгляд господарський і потім оголосили такий вирок:

„волно каждому поручыти очивисте або через лист иньшому реч свою справовати и мовити в праве водлугъ статуту“³⁾...

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{23}$, а. 81 звор.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{23}$, а. 141 звор.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{27}$, а. 104 звор.—105 звор.

Р. 1546 боярин воеводича Троцького князя Вас. Кост. Острозького Богдан Кузмич Шашковича позивав княгиню Беату Острозьку, скаржучися на те, що од нього однято маєток Конюхи. Княгиня на суд не з'явилася. Господар з панамі-радою присудив Богданові тримати цей маєток до права, мотивуючи так:

„кгда ж она первой сего, яко на позы и за децкимъ перед паны радами ихъ милостью не стала, такъ тежъ и особливе за листомъ короля его милости упоминальнымъ, который назвышь права до нее писанъ перед его милостью ку отъказу ему стати не хотели, ани зъ зуполною моцю водле статуту к тому часу не прыслала“¹⁾.

Не може бути сумніву, що в спискові Статуту, вживаному на господарському суді, був поданий попереду артикул про порядок, як видавати судову довіреність. А втім, у відомих тепер списках Статуту цього артикула немає.

2. — Р. 1541 староста Жомоїтський державця Волковийський п. Матей Войтеховича Яновича розглядав скаргу боярина господарського волковийського повіту Єронима Мневського на дворянина господарського Войтеха Одаховського. Присудив Мневському п. староста на Одаховському за грабіж п'ять кіп грошей, а чотирнацять кіп жита і рок заплати поклав чотири тижні. Проте Одаховський грошей не заплатив. Тоді п. староста на прохання Мневського казав його в службу людей Одаховського ув'язати. Але теща цього службу людей відняла, а він і досі тих грошей не заплатив перед людьми сторонніми. Войтех казав, що гроші Мневському заплатив. Тоді суддя його запитав:

„вижа з двора господарского чи браль, перед которомъ бы еси ему тыи гроши платиль?“

Войтех відповів:

„я, дей, вижа не браль, нижи то людемъ звезомо, иж мы вси тыи грошы заплатили“.

Проте такий спосіб виплачувати борги не вдовольнив суддів. Треба було виконати особливі формальності, встановлені в Статуті. Відповідач цього не зробив і тому залишивсь винним. Суд у своєму вироківі навів повний відповідний до цього текст артикула із Статута:

„Ино в статутехъ ест описано: — кгда кому што на комъ в рядовникъ присудиль, тогды тот маеть заплату чынити перед вижомъ з ураду вземъшы; а если бы хотя и заплатиль, а без вижа, тогды и повторет тыя пенези маеть ему або што на немъ будет присужено, платити“²⁾.

Цього артикула у відомих нам списках нема. Що правда, є в сп. Вил. „Временника“, розд. VI, ч. 31, артикул про поря-

¹⁾ Лит. Метр. I. А, а. 18 звор.

²⁾ Лит. Метр. II. А, а. 249—249 звор.

док стягання за судовим вироком „Естли што на ком суди обчыи присудят мають грабити воземшы вижа“. Текст його такий:

„Теж естли бы што кому судьи обчыи присудили и рокъ заплате положили, а оный бы на тые роки того платити не хотелъ; тогда тые судьи мають взяти вижа у дворе нашом, который колвек наближе будеть, и при ономъ вижи мают того пограбити, и тотъ грабеж дати тому, кому што присудятъ, и рокъ виноватому положити подъ утраченемъ того грабежу, иж бы тотъ грабеж выкупилъ. А естли бы того грабежу выкупити на тот рок не хотел; тогда, кому тот грабеж дан будеть, волную моць ма мети тот грабеж заставити и продати кому хотя, албо себе заставити“.

Отже, одміна між наведеними текстами цілком очевидна. У першому артикулі мова мовиться про вирок судді-„урядовника“, про обов'язок винного самому платити перед вижем, про недійсність виплати, вчиненої не перед вижем. Тимчасом в арт. 31 Вил. сп. згадуються „обчыи судьи“, що сами беруть вижа, сами вчиняють „грабеж“ і сами віддають другій стороні. Спільне в обидвох артикулах — тільки вимога взяти вижа з двору господарського, а дальший порядок по суті є одмінний. Коли зважити на те, що арт. 31, р. VI сп. Вил. не міститься в раніших списках, як от сп. Фирл., Дзял., то можна визнати обидва артикули за пізніші новели.

3. — Р. 1538 пани-рада вирядили послів до короля, що перебував тоді в Польщі, скаржучись на те, що княжата, панята і зем'яни приймають „обтяженъ“ велике через те, що:

„ихъ з Великого Князства не только позвы ваше милости до Коруны вызывають, але и децъкими ставяють, а иньшихъ зъ службы ваше милости и тежъ земъское зводятъ“...

Пани-рада описували надто докладно всі шкоди, що зазнають через такий порядок позивання як приватні, так і державні інтереси. А до того-ж вони вбачали в цьому й зламання Статута:

„Которая жъ речъ не малый ущипокъ права нашего посполитого, отъ ваше милости даного и часу поднесенья сына ваше милости, господаря нашего, на великое княженъе присягою телесною потъвержоною, принесла“...

Далі наведено і самий текст артикулів:

„в котромъ жо праве рачиль ваша милость описать в разделе о судьяхъ, въ перъшомъ артыкуле подъ тыми словы, ижъ естли бы которой стороне сужоной кривъда ся видела, абы не подъле права писаного сужоно, тогда, кгда бы ваша милость съ паны радами своими, а въ небытности ваше милости у Великомъ Князстве панове рада где бы кольвекъ на першомъ сойме были, тамъ оный, кому ся кривъда видить, маеть жаловати або вашей милости, або паномъ радамъ, а ваша милость або панове рада, выслуhavъши сторонъ, на онъ часъ маете розознати, есть ли подъле права сужоно, або не. Въ другомъ артыкуле того жъ разделу описуетъ, ижъ у суда ниhto

ся не маєть отъзывать на праве для отволоки справедливости отъ пановъ ани до ваше милости господаря, ани до сойму, лечъ повиненъ кожъдый права достояти до конъца; а естъли бы ся по сказаньи кому кривда видеда, тотъ маєть взяти выпис поступу оного права и съ тымъ выписомъ маєть ся по сказаньи до ваше милости отозвати...“¹⁾.

Наведені цитати не є дослівні виписки тексту Статута, а досить вільний і неточний перифраз. Але тепер важливо відзначити не розбіжність що-до редакції артикулів, а їхню нумерацію. Із цитат видно, що пані-рада мали такого списку Статута, де артикул „О судьях, абы судили правом писаным etc.“ був занумерований першим числом, а артикул: „В суду не мает ся ништо отъзывать до господаря“ — мав друге число.

Отже, звернувшись до відомих списків Статута, виявляємо, що між ними є значна розбіжність навіть серед споріднених списків. Так, у списках Дзял. і Фирл. артикул „о судьях“ зовсім не нумерований, а перше число має артикул про „отозванье“. Списки-ж латинський, польський, Слуцький та Виленський мають нумерацію таку саму, як і в цитатах з Статута панів-ради.

Але було-б помилково вважати ці останні списки за цілком тожні з господарським списком Статута, бо цей містив у собі такого артикула, із значними одмінами. Р. 1537 скарживсь перед королем воеводич Троцький кн. Ілля Острозький через прокуратора свогого п. Колачковського на пана Виленського гетьмана найвищого п. Юрія Радивиля з приводу угоди про одружіння п. Іллі з панною Ганною дочкою Радивиловою. Пан Радивил написав до короля листа та надіслав свого служебника Марка Лубницького, який відповів ім'ям свого пана, що не повинен відповідати пану Іллі, бо король, виїздячи з литовського князівства, панам-радам рачив наказати, щоб у всіх речах справувалися в Литві, „не вызываючи ся до коруны“. Окрім цього, Лубницький спираєсь ще на Статут і навів з нього такого артикула:

„иж кому бы до кого в чомъ была потреба, тогды тот не маєть того до коруны вызывати, але каждому справедливость тамъ перед паны радами на роцекъ судовых маєть быти чинена; лечъ в жо по сказани, кому бы в ономъ суде кривда ся видеда, тогды маєть выпись з оного суда под печатью взяти и до короля его млсти с ним ехати, а корол его млсть разсудкомъ своимъ гсдрьскимъ рачить то розознати“.

На підставі спеціального королівського наказу та „Статуту права земского“ Лубницький прохав ту справу відіслати на розгляд панів-ради²⁾.

Порівнюючи цю цитату із відомими тепер списками Статута, бачимо різницю як у редакції, так і в змісті. Про ту-ж саму річ трактується в арт. 2 та 6 (кінець) за нумерацією сп. Вил. Але головна

¹⁾ Рус. Ист. Библ. т. XXX, Лит. Метр., Отд. первый — второй. Часть третья: Кн. Публ. Дѣль. Т. I, Юрьевъ 1914, с. 32—34.

²⁾ Малиновскій. Сборн. мат., с. 340—341.

одміна полягає в тому, що там зовсім ані слівця нема про одзивання „до коруны“ — тоб-то про найважливіший момент усієї норми. Отже разом з подібністю відомих списків з списком господарським маємо й чималі розбіжності.

4. — Ціла низка артикулів у Статуті згадує про давність. Але зовсім немає вказівок на те, що в Статуті була спеціальна норма, яка виключала із чинности давности господарські іміння. На Виленському соймі 1547 р. шляхта прохала уряд, щоб скасував цього артикула:

„и который тежь артыкуль в статуте права земьского есть описанъ, ижь его королевская милость давности не маеть, вы за то его королевской милости просите, абы его милость рачыль вамъ и въ томъ ласку свою господарскую оказати а тотъ артыкуль особливимъ привилъемъ своимъ с статута казати выняти“¹⁾.

З однієї судової справи за 1560 р. видно, що цей артикул не був виключений і пізніш. Скарживсь господареві підданий господарський Стась Лизун із сином своїм Матвієм на хоружого Ейшиського Яна Стаціславовича, що він, уважаючи їх за своїх отчичів, „у везене был посажалъ“. Справу цю розглядали комісари господарські. Отже, хоча й виявилось, що вони були люди його, п. Яна, „заседелье“, а втім сказано у вирощі:

„в статуте давность господару его милости нейдетъ, и противко таковому человеку не есть уфаленый статут, одно шляхтичу против шляхтича давность описано“²⁾.

5. — Р. 1551 господарський суд розглядав справу про кривди „земленые“ поміж кн. Ярославом Микитинича і старостою жомойтським п. Єронимом Ходкевичем. Відповідаючи, князь Ярослав сказав:

„ижь панъ Троцкий описалъ в комисеи своей остатъне, ижь не ведеть з ним права о кгрунтъ землений на вечность, одно шкоды, бой, грабежы, о кгвалты и головъщины; а в праве, дей, посполитомъ описано: — „хто землю зыскуеть, тотъ и кгвалты и шкоды зыскуеть“.

А втім такої норми в списках Статута нема.

6. — Р. 1551 король розглядав скаргу князя Збаразького на п. підчасного Миколая Кишку та опікунів дітей п. Станіслава Кишки

¹⁾ Рус. Ист. Библ. XXX, стор. 136.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{40}$, а. 141. Ця норма існувала й до Статута. Так в листі од 6 червня 1529 р. до суддів Більських писав: „мы господар с поддаными нашими давности не маем“. Лит. Метр. $\frac{I. A}{14}$, а. 34.

про маєтки спадкові, що в них має половину син князя — Петро. Пан Миколай, опір чинячи, відповів, що спірні маєтки „суть ему спольные, а не розделеные“ з дітьми брата його воеводи витебського п. Станіслава, а тому він без них відповідати не повинен. Він наводив також і аналогічний судовий прецедент у справі кн. Ярослава з сестрою його панею Дмитровою Корсаковою, а по тому підпирав свої думки Статутом:

„И еще ку помочы себе в той справе бралъся панъ Миколай до Статуту в розделе пятом артыкул третинадцать“.

А далі він навів і текст артикула. Звертаючись до відомих тепер списків, бачимо, передусім, різницю в нумерації. Цей артикул, що має заголовок: „Хто-бы под ким искал близкости, а тот бы держал имение записом слушным“ занумерований у сп. Дзял., Фирл., лат. під числом 14-м, у сп. Слуцьк., Виленськ., польському — під числом 16-м, а в зазначеному вище господарському — під числом 13-м.

Текст цього артикула, що процитував п. Петро, одрізняється також і своєю редакцією:

Арт. 13.

Где бы до которого имени колко вчасниковъ было, а одного альбо колко до суду о тое себреное позвано, а иных не позъвано, тогды не повиненъ одинъ без другого отказывати¹⁾.

Арт. 16, сп. Вил.

Коли бы хто под кимъ имени искал близкости своее, а тот бы под ким ищет, держаль тое именье записом слушным описано, а поведаль, иж не одно ему, але и ишимъ тым же записом имени сут описаны, тое имене держаль, и рек бы про то: „я без них о тот запись не хочу отповедити“; — тогды тот, хто имени ищет, мает оныхъ всих припозвати, которым запис служит, а до толе таки мает тое имение держати тотъ, кому записано, пока ся право межи всими не переточить, на которыхъ тое имене за тестаментом прислуша“.

7. — У справі 1559 р. про те, що Станіслава Раклевича забив брат його Миколай, та в справі 1560 р. про те, що кн. Василь та Лев Четвертинські забили брата їхнього кн. Івана, наведено цитати із Статуту, які відповідають арт. 3, розд. VII відомих тепер списків, але з деякою одміною як у редакції, так і в змісті:

Справа 1559 р.

— „Господаръ его милость в том порозумевши и бачечи иж в

Справа 1560 р.

„Господаръ его милость росказавъши вглянути в Статутъ, в

¹⁾ Лит. Метр. II, А, а. 48—49.

статуте описано: — „еслибы мужобойца квалтовник о забитье ку праву был позванъ, а на рокъ завитый ку праву не сталь, тогда из земли мает быти выволанъ; а хто бы по выволаню и забил, тот головщыны платити, а которое вины за то понести не мает“¹⁾.

котромъ стоить описано: — „если бы мужобойца квалтовникъ о забитье былъ ку праву позванъ, а на рокъ завитый ку праву не сталь, таковой зъ земли маеть быти выволан“...

Навряд чи можна говорити, що в цих виразах перифразовано текст Статута, що часто-густо трапляється в актах, бо наведені цитати стосуються до різних справ за різний час, а тимчасом збігаються вони надзвичайно точно, відрізняючись тільки тим, що перша цитата — із справи 1559 р., повніша за другу. За правдивість цитат ще свідчить вказівка на те, що господар наказав подивитися у Статут, звідки й виписано було цитати.

Рівняючи ці тексти з арт. 3, розд. VII сп. Вил. та інших, бачимо, що в останньому справді є норма про виплату головщини з злочинцевого маєтку, говориться в ній просто про втечу вбивці. Але наведений текст встановлює інший момент, якого немає в списках: зобов'язаність стати на рок завитий; коли злочинець цього не виконував, оголошували виволання.

8. — У вирозі в справі кн. Мих. Збараського з Мих. Лубунським про гвалтовний наїзд та пограбування докладно перераховується за Статутом винагорода за пограбовані речі. В одному місці наводиться такий обрахунок:

„За сорок волон дворныхъ водле Статуту грошей по петдесят — копь трыдцать тры и двадцать“. — Це збігається з оцінкою всіх списків (арт. 8, сп. Дз. і Фирл., арт. 9 сп. Вил. і Сл., розд. XII).

„...стадника Степаньца забито — копь десеть“ (арт. 4, розд. XI сп. Вил.).

„...коровъ дворныхъ водле Статуту грошей по трыдцаты — копь петнадцать“ — за сп. Дз. і Фирл. — корова оцінюється в 30 кіп, за сп. Вил. і Сл. — в 40 кіп грошей.

„...за шестьсотъ овецъ водле Статуту грошей по дванадцать — сто двадцать копь грошей“ — у сп. Вил. і Сл. є тільки оцінка ягня (3 копи гр.), за сп. Дз. і Ф. вівця — 12 грошей.

„...за двесте коз водле Статуту грошей по шести — двадцать копь грошей“ — у сп. Вил. і Сл. — про кози не згадується; за сп. Дз. і Фирл. — кози по шести грошей.

¹⁾ Лит. Метр. II. А, в. 2; II. А, 197. Цей текст близький до тексту арт. 20, розд. IV, Ст. 1566 р.

„...за полтораста коней местъскихъ водле Статуту грошей по петдесят кожного коня, чынить сто двадцать пять копъ грошей...“¹⁾ — такої оцінки за міські коні в жадному з списків немає.

9. — Р. 1564 в справі королівського конюшого п. Яроша Корицького з п. Іваном Солтановичем про гвалтовне наслзіння на пуцу повірений п. Яроша, доводячи свої вимоги, покликавсь на Статут:

„А такъ водле права посполитого — хто бы кого позвалъ, а права своего не конъчечы кгвалтомъ се объ оное дело обыходилъ, тотъ свою реч тратить, а на жалобу отказывати маеть“.

„...Такъ же тежъ, хто кому грабежъ учинить на грабежъ, свой грабеж тратить, а тот з навезкою ворочаеть“²⁾.

Друга цитата відповідає частині арт. 5, розд. XII за сп. Вил.:

„А если бы онъ, кого пограбилъ, нестерпяль и не доходячи правомъ, а противъ пограбилъ, тогды тотъ хто грабеж за грабеж грабитъ тот свою навезку тратить, а тому кого пограбилъ маеть грабеж вернути и навезати“...

Що-ж до першої цитати, то зформуваної в ній норми в списках Статута зовсім немає (пор.: арт. 16—19, розд. VI сп. Вил.).

10. — Р. 1551 господарський суд розглядав справу між воеводою більським п. Єронимом Сенявським та каноником виленським Олександром. У вироді сказано:

„Мы водле обычаю права сказали есьмо оные шкоды ведле жалобы пани воеводиное осумовати, которых же шкод ошачовано за триста возовъ сена каждый возъ и з навезкою по шести грошей“³⁾.

Такої розцінки (3 гроші за віз сіна) в списках Статута немає.

11. — У вироді в справі 1541 р. поміж п. старостою Жомойтським, п. Яном Радивиловичем та кн. Юрієм Слуцьким про гвалти, що подіяли люди князівські Латигольські, суд спиравсь на Статут:

„Король его милость... рачил казати статутъ права земьского передъ собою чести, где выписуетъ: „коли бы обема сторонамъ очевисто передъ судом рокъ на землю выехати был зложонъ, а одна бы сторона на тотъ рокъ сама из доводы своими не стала, тогды которая сторона зъ судьями и зъ доводомъ своимъ на року зложономъ станеть, тая вжо сторона маеть тую речъ водълугъ права кончити“⁴⁾.

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{35}$, а. 330.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{35}$, а. 348.

³⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{24}$, а. 40 звор.

⁴⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A.}}{12}$, а. 109.

Цьому артикулові відповідає арт. 22, розд. VIII сп. Вил., якого нема зовсім у сп. короткої редакції. Проте до Статуту 1566 р. арт. 22 не увійшов. Зважаючи на вказівку акту, що наведеного артикула було зачитано, ми вважаємо текст його за автентичний.

Чи мав автентичний список Статута написання 1529 р. нумерацію артикулів? Неясно це як-раз що-до первісного списку Статута, бо пізніші списки, як відомо, нумерацію артикулів мають.

Перевіряючи акти Литовської Метрики за трицяті роки XVI ст., особливо за перших років після видання Статута¹⁾, ми знайшли лиш декілька актів, де згадується про числа розділів та артикулів. Покликання на числа артикулів сливе зовсім нема, тимчасом як цитация змісту артикулів, а часто-густо й дослівне виписування текста відповідного артикула з Статута трапляється раз-у-раз і править за загальний спосіб мотивувати вирок. Отже, найранішу вказівку на нумерацію артикулів у Статуті зустрічаємо у листуванні панів-ради з королем у 1538 р., де наводиться текст 1, 2 арт. в розділі „о судьях“²⁾. Список, що вживали пани-рада, маємо право вважати за автентичний. Отже, порівнюючи з відомими тепер списками, бачимо розбіжність. Таку-ж саму нумерацію мають списки Вил., Сл., польськ. і лат. Списки-ж Дзял. і Фирл., хоча й містять текст того-ж самого артикула, але без числа і в них перше число має артикул, що в інших вже стоїть під числом другим.

За нумеровані артикули згадує також судова справа 1541 р. поміж княгинею Федоровою Дмитровича і кн. Іваном Горським. Свої права на спірну землю князь Іван підпірав покликанням на земську давність. Пани-рада, вислухавши сторін:

„и porozumevшы тому, ижъ князь Иванъ держаль во упокои землю тую черезъ давност земськую, то есть черезъ десеть леть, и вглянувшы в статуты земские, яко стоит в разделе первомъ в члонъках осмнадцать и двадцать четвертомъ, zostавили князя Ивана пры земли той Чурыловской во упокои за давностью земскою...“³⁾.

Ця нумерація за списком Статута панів-ради збігається з нумерацією сп. Дзял., Фирл., Вил. і Сл. Що-ж до латинського сп., то в ньому 18-му артикулові відповідає арт. 19-й, а арт. 24-му — арт. 25-й.

Взагалі, можна визнати, що список уживаний на господарському суді мав свою, невідому нам у цілому нумерацію, що не збігається з відомими тепер списками Статута. Так, у справі 1539 р. поміж кн. Іллею Кост. Острозьким і княгинею Івановою Жославською про маєтки, що $\frac{1}{3}$ його кн. Андрій Жославський продав князеві Іллі, а $\frac{2}{3}$ zostавив йому-ж, король, вислухавши сторін, казав Статута перед собою одкрити і з нього рачив „вырозумети“:

¹⁾ Такі — „Книги записей“ №№ 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, та книги „Судових справ“ №№ 4, 6, 7, 8, 9.

²⁾ Р. И. Б. т. XXX, стор. 33, 35.

³⁾ Лит. Метр. II. А. $\frac{10}{10}$, а. 99 звор. — 100.

„ижъ оный статуть разъность в тыхъ речахъ в собе маеть, бо на одномъ местцы пишет: „если хто кому што дасть або запишет и заставит, таковой запись мает держанъ быти“; а в ыномъ разделе есть выобразено, „ижъ людъ шеленики розуму отходячыи имени своими шафоват не могут“¹⁾.

Із змісту цитати видно, що зазначені артикули були в цитованому спискові Статута в різних розділах. Тимчасом у списках Дзял., Фирл. і лат. артикула про записи зовсім немає, а в сп. Вил., Сл. і польськ. він стоїть під № 15 у V розділі, і в тому-ж розділі є артикул про осіб, що не мають права тестаменту чинити (арт. 17). Не дивниця, що арт. про записи в господарському спискові Статута знаходивсь не там, як в сп. Вил. і Сл. Це був артикул дописаний до первісного списку 1529 р. і його могли вміщувати куди хто хотів. Але вміщувати його в розд. V справді було недоречно. І в Статуті 1566 р. ми бачимо його вже не в розділі V „О опекунах“, а в окремому VII розділі „О записехъ и продажахъ“ за числом 9.

Згодом, з що-дальшим розвитком сепаратного законодавства, з ускладненням практики господарського суду, коли окремі новели дописували до первісних та вже переписаних примірників Статута, розбіжність що-до нумерації артикулів повинна була зростати.

За яскравий довід є справа 1551 р. між Павлом Радивиловича і войтовою Обельською Андрієвою Милохною. Від ім'я Павла виступив на суді зять його Мартин Озренський. Повірений Милохни Миколай Слободич передовсім запитав Озренського, чи є на суді Павло Радивилович, що їх до права запізнав. Озренський на це одповів, що самого Павла нема, але він його на своє місце до права прислав. Миколай Слободич тоді заявив суддям:

„...Тоть Павелъ Радивиловичъ позвал войтовую и сына ее на именье, яко ваша милость на позве жалобу слышали. И не хотячы самъ з ними мовити, прислалъ ку праву умовляти ихъ того Мартина Озренского зятя своего, который водле права, а звлаща о именье не маеть моцы мовити, яко неоселый человекъ“.

Судді запитали Озренського — чи має він якусь „оселость“ у вел. князівстві Литовському. Він жадної „оселости“ вказати суддям не міг. Тоді судді:

„сказали Статуть отворыти, где в разделе шостомъ, а в арътыкуле второмъ „о прокураторехъ“ такъ стоить описано: — ижъ о именья, о шкоды, о кгвалте не маеть жадин чужоземець прокураторомъ быти, ани о то мовити перед господаремъ его милостью, ани в земьскомъ праве, одно который бы былъ у великомъ князстве оселый“²⁾.

Важко навіть уявити собі, в якому порядку вміщено всі артикули в розд. VI в цьому спискові Статута, бо в спискові, що його цитували в 1538 р. пани-рада в своєму листуванні з королем, артикулом під

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{I. A}{23}$, а 52 звор. — 54.

²⁾ Лит. Метр. $\frac{II. A}{25}$, а 128 звор.—129.

числом 2-м був артикул про одзивання до господаря. У сп. Вил., Сл. і польськ. арт. „о прокураторы“ знаходиться під ч. 13-м., в сп. Дз. і Фирл. — за ч. 9-м., в сп. лат. — за ч. 12-м.

Р. 1558 господарський суд розглядав справу кн. Збараського з п. Миколаєм Кишкою і з опікунами дітей пана Станіслава Кишки про маетки спадкові. Підчас судового змагання п. Миколай зацитував Статута:

„И еще ку помочы себе в той справе бралъся панъ Миколай до Статуту в разделе пятомъ артыкул третинадцать, ижь где бы до которого имения колько вчасниковъ было, а одного альбо колко до суду о тое себреное позвано, а иных не позъвано, тогъды неповинень одинъ без другога отъказовати“¹⁾.

А втім цей артикул знаходиться в сп. Дз., Фирл. і лат. під числом 14-м, а в сп. Вил., Сл. під ч. 16-м.

Отже не може бути сумніву, що нумерація артикулів у спискові, що його вживав господарський суд, мінялася протягом усього часу, поки чинний був Статут 1529 р., в залежності від змін у розподілі матеріялу всередині кожного розділу. Але й у відомих тепер списках спостерегаємо велику розбіжність у їхньому групуванні за заголовками та в самій нумерації. Щоб показати, як нумерація розбігається в окремих списках, співставимо числа артикулів розділу IX-го.

Розд. IX-й.

Заголовки артикулів (за сп. Вил.)	Нумерація артикулів			
	сп. Лат.	сп. Фирл.	сп. Дзял.	сп. Вил., Слуц., Польськ.
„Хто бы чие ловы квалътомъ половил“ .	1	1	1	1
„Цена зверемъ дикимъ“	2	2	2	2
„О борти и озера о сеножати, хто маєть въ чужой пушчы, яко ся мають в томъ справовати“	3	3	3	3
„Который пушчу свою маєт, а чужьи борти в сго пушчы“	Текст без заголовка сполучений з попереднім артикулом 3-м.			4
„Хто чужіе озера в пушчы своей половит и сеножати покосит, што маєт платити“ . .	4	4	4	5
„Хто бы в пушчы своей зосталъ чиего человека“	Текст без заголовка сполучений з попереднім артикулом 4-м.			6
„Хто бы мел споръ о борть, або о входы въ пушчы, а хотель хто кого от бортей и отъ входовъ спирати, як мають межы ними право вчинити“	5	5	6	7

¹⁾ Лит. Метр. $\frac{\text{II. A}}{35}$, а. 48 звор—49 звор.

Заголовки артикулів (за сп. Вил.)	Нумерація артикулів			
	сп. Лат.	сп. Фирл.	сп. Дзял.	сп. Вил., Слуц., Польськ.
„Хто бы кому озеро, або сажовку або став зволочилъ”	6	6	7	8
„Хто бы кому соколее гнездо сказил, або порубаль”	7	7	8	9
„О бобровые гоны”	8	8	9	10
„О хмельщахъ”	9	9	10	11
„О принадле пташомъ”	10	10	11	12
„Хто бы принадле злодейскимъ обычаемъ показилъ”	Текст без заголовка сполучений з попереднім арт. 10-м.	11	12	13
„Уставы за дерево бортное што маєт плачно быти”	11	12	12	14
„Хто бы кому сосну пчельницу порубал або сказил”	Текст без заголовка сполучений з попереднім арт. з 11-м, з 12-м, з 13-м.			15
„Хто бы порубал або сказил сосну”	Текст без заголовка сполучений з попер. арт.: з 11-м, з 12-м.		14	16
„Цена пчолам”	Текст без загол. сполучений з арт. 11.	13	Текст без загол. сполучений з арт. 14.	17
„Хто кому в гай зарощеном шкоду вчинил”	Цього артикула зовсім нема.			18
„Хто кому сад покрадеть”	Цього артикула зовсім нема.			19
„О шацоване земли”	Цього артикула зовсім нема.			20
Усіх артикулів	11	13	14	20

Варто відзначити, що сп. Вил., Слуц. та Остробрамський-польський, які мають ознаки пізнішого написання, нумерують чисто-всі артикули, тимчасом як у раніших списках (Фирл., Дзял., лат.) цього не помічаємо. В цих останніх трапляються артикули, що не мають ані заголовка, ані нумерації (напр., у сп. Фирл. арт. 25, 26, розд. I, арт. 1, розд. II за сп. Вил. та инш.).

Це показує, що за часів I-го Статута технічне значіння нумерації артикулів у кодексі було зовсім не тотожне з теперішнім. Городенський земський суд у 1539—42 рр. уживав такого списку Статута, який значно відрізнявся від відомих тепер списків, бо містив такі артикули, що їх у цих списках зовсім немає. Але жадного разу Городенський суд не зазначив будь-якого числа артикула, дарма що zarazом не вагавсь у своїх виразах виписувати з Статута численні цитати цілком. З практичного боку було важливіше навести на суді саму правну норму, аніж її місце в системі кодексу. Отже, найважливішою формою покликання на Статут було цитування короткого змісту тої чи тої норми, а не зазначення його числа.

Нумерація артикулів не могла мати практичного значіння ще й тому, що Статут незабаром після того, як його видано, перестав бути єдиним тотожним кодексом у державі. З'явилися відмінні один від одного списки Статута, які, проте, вживано на суді. Хіба можна було стороні або судові обмежитися тільки зазначенням числа артикула та розділу? Таке покликання нічого не могло дати, бо невідомо, чи тотожні були ті списки Статута, що їми користувалися сторони. Отже, неминуче треба було або вказувати заголовок артикула, або процитувати, хоча-б і своїми словами, текст відповідного артикула. В найважливіших випадках, коли юридичний, а не фактичний, бік справи був спірний, наводили повний текст артикула, надаючи йому тлумачення в своїх інтересах.

Через отаке другорядне технічне значіння нумерації артикулів у кодексі, не дивниця, що могли спочатку вживати такі списки Статута, які нумерації й зовсім не мали. Але ми певні, що розподіл на розділи та надписання заголовків артикулів були вже в первісному списку Статута. Без цього вживати Статута, чималого розміром і різноманітного змістом, було-б неможливо.

VIII.

Висновки.

Критична робота над списками Статута за допомогою практики місцевих судів і господарського суду дозволяє зробити певні висновки.

Передовсім, цілком безумовно, короткі списки Статута (Дз., Фирл., лат.) треба вважати за раніші, а широкі (Вил. Слуцьк., польськ.-Остробрам.) — за пізніші, що мають багато змін, поправок, додатків, нових артикулів. Деякі виправлені артикули можна застосувати до певних хронологічних дат, як, напр., арт. 4, розд. VI сп. Вил. про позивання,

доповнений на підставі законодавчого акта 1547 р. виданого на Виленському соймі; або-ж арт. 28, розд. XIII сп. Вил., що містить частину закону виданого на соймі 1551 р.

Це є найпізніші відомі нам хронологічні дати нових положень, запроваджених до Статута. Пізніших новел у списках широкої редакції Статута ми не вбачаємо. Але зміни в первісному тексті Статута 1529 р. почалися незабаром після його застосування в житті. Судова практика, стикаючися з казусами, не передбаченими в кодексі, розв'язувала їх на підставі стародавнього звичаю і через судовий прецедент надавала правій нормі сталого характеру. Цього було досить, щоб ті, у кого були примірники Статута, приписували таку норму, або відповідно виправляли її. Непомітно, щоб широко вживалися правила Статута по санкціонуванні норми звичаєвого права на соймі. Лиш врядигоди уряд наказує дописувати ухвалену норму до примірників Статута, що були в урядовців. Абсолютно довільно дописувано, виправлювано й систематизовано артикули по приватних примірниках Статута. Ось чому могли траплятися випадки, коли сторони на суді покликалися на норми Статута, що були записані в приватних примірниках і яких не було в списках урядових. Для суду приватні списки були не обов'язкові.

Найцікавіші, на нашу думку, списки Статута є ті, що вживали їх на господарському суді король та пани-рада. Первісний список Статута, що ухвалив сойм у 1529 р., теж зазнав змін. Його теж доповнювали і не одного разу переписували в доповненому вигляді. Таким чином, і господарський список Статута мусів бути в кількох редакціях.

Жадного господарського списку Статута не залишилося. Широкі списки Статута не є копії з господарського примірника, бо в них немає артикулів, що були в ньому. В основі їх лежить оригінал, що переробила приватна особа. Що-ж до коротких списків, то й про них не можна напевне сказати, що вони належать до копій господарського списку. Одні серед цих списків, що-до розподілу на окремі артикули, що-до заголовків та нумерації – доводять, що й тут маємо списки змінені, хоча й не дуже. А втім, ці списки найближчі до первісного тексту Статуту.

Степан Борисенок.
